

Tadqiqot uz

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидаги изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

№18
31 июль

conferences.uz

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 18-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
25-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
18-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-25**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
18-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-25**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 18-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 июль 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 33 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шохида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6. Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тугган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Раҳмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпلامга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ГЕОГРАФИЯ

1. Qo‘ziboyeva Nigora GEOGRAFIYA DARLARIDA EKOLOGIK TA‘LIM-TARBIYANING MAQSADI VA VAZIFALARI	7
2. Ismatilayeva Nafisa Abakirovna GEOGRAFIYA FANINI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN DIDAKTIK O‘YINLAR	9
3. Nazarova Xurshida Mardonovna GLOBAL IQLM ISISHINING O‘ZBEKISTONGA TA‘SIRI	11
4. Yuldasheva Aziza Amanbayevna GEOGRAFIYA FANINI O‘QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI	13
5. Bekchanova Ashshajon Maxsudovna GEOGRAFIYA TA‘LIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	15
6. Haydarova Gulsanam Ikromovna GEOGRAFIYA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI FAOLLIKKA UNDOVCHI USULLARDAN FOYDALANISH.....	17
7. Nargiza Hoshimova TABIATNI MUHOFAZA QILISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI.	19
8. Masharipova Muqaddas Ozodovna DARYOLAR VA ULARNING TURLARI	22
9. Ramazonova Nazokat Tashevna, Shodmanova Shaxnoza Xalimovna O‘QUVCHILARDA KARTOGRAFIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH.....	23
10. Seytrzaeva Zibayxan Kuanishbaevna GEOGRAFIYA SABAQLARINDA OQITIV METODLARIN TANLAW TEXNOLOGIYASINI.....	25
11. Shodmonova Nigora Nurdinxojayevna GEOGRAFIYA DARSLARINI YANGICHA YO‘NALISHLAR ASOSIDA TASHKIL QILISH	26
12. Sulaymanov Nurmira Abdurahimovich OKEAN TABIATI VA BOYLIKLARIDAN FOYDALANISH HAMDA MUHOFAZA QILISH.....	28
13. Yoqubov Quvondiqovich GEOGRAFIYA DARSLARIDA MAKET, KO‘RGAZMALI QUROLLAR YORDAMIDA O‘QUVCHILARNI DUNYOQARASHINI KENGAYTIRISH	29
14. Серикбаева Акмарал ТАХТАКӨПІР РАЙОНЫ ЭТНОТОПОНИМЛЕРИ.....	31
15. Yusupova Muhayyo GEOGRAFIYA RFANINI O‘QITISHDA IQTISODIY GEOGRAFIYA BILIMLARINI SHAKLLANTIRISH	33

ГЕОГРАФИЯ

GEOGRAFIYA DARLARIDA EKOLOGIK TA'LIM-TARBIYANING MAQSADI VA VAZIFALARI

*Qo'ziboyeva Nigora,
Namangan viloyati, Mingbuloq tumani,
12-maktabning geografiya fani o'qituvchisi,
nigoraqo'ziboyeva@mail.ru, tel: +998 97 3762106*

Annotatsiya: Ekologik savodxonlikka erishish faqatgina uzluksiz ekologik ta'lim va tarbiya tizimini vujudga keltirish va uni rivojlantirish orqaligina muvafaqqiyatli amalga oshirilishi mumkin.

Kalit so'zlar: geografiya, ta'lim-tarbiya, ekologik savodxonlik, tabiat, muhofaza

Ekologik madaniyat tabiatni muhofaza qilish madaniyati bo'lib, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va ekologik tizimni ongli o'zgartirish madaniyatidir. O'quvchilarni Vatanga, millatga va milliy qadriyatlarga hurmat, ularga sodiqlik ruhida tarbiyalashda geografiya fani o'qituvchisining hissasi katta. Chunki geografiya o'z o'lkasi, o'z viloyati va Respublikasini o'rganishdan boshlanar ekan, o'quvchi har bir geografik hududdagi tabiiy, ijtimoiy hamda ekologik sharoit bilan tanishib boradi, ustozlarimiz aytganidek, "vatanparvarlik Vatanni o'rganishdan boshlanadi". Atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish ko'p jihatdan barkamol yoshlarning ekologik savodxonlik darajasi, ekologik madaniyatiga bog'liq. O'quvchilarda ekologik savodxonlik darajasini oshirish shu kunning eng ustivor vazifalaridan iboratdir. Geografiya o'qituvchisi har bir darsning vazifasini, maqsadini, mazmunini ularni egalashda qanday ta'lim metodlari va vositalari qo'llanishini, o'quvchilarning faoliyati nimalardan tashkil topishini oldindan aniqlab olishi kerak. Muammoning mohiyati shundaki, tabiat eng avvalo, inson uchun qo'riqlanishi kerak. Inson tabiat bilan har doim bir butunni tashkil qilgan, chunki inson tabiatning tarkibiy qismidir. Inson o'zining tabiat bilan bo'lgan bevosita aloqasi tabiiy muhitga juda katta ta'sir qilib kelgan. Kishining tabiatga ta'siri, uning mexnat faoliyati bilan bog'liq, yani kishilar tabiatga o'z mehnatlari orqali ta'sir ko'rsatadilar, o'z mehnatlari bilan tabiatni o'zgartiradilar. Demak, o'quvchilar ongiga ekologik madaniyat, tabiatga muhabbatni uyg'otishda, avvalo geografiya o'qituvchisi o'zi shunday bilimga ega bo'lishi kerak, shu nuqtai hazardan o'quvchilar ongiga tabiatni muhofaza qilishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy axloqiy asoslarini singdirish maqsadga muvofiq. Tabiatni muhofaza qilishda ishtirok etishni quyidagicha ifodalash mumkin. Biz pedagoglar tabiatga bo'lgan munosabatni o'zgartirmasdan boshqalardan buni talab qila olmaymiz, tabiat bizdan faqat yordam kutadi va biz buni bajarishga majburbiz. Chunki tabiat insonsiz yashashi mumkin, ammo inson tabiatsiz yashay olmaydi. Agar inson tabiatni halok qilsa, o'zi ham halok bo'ladi. Bu asar davomida sinalgan va tajribalardan o'tgan haqiqatdir. Tabiat o'ziga qilingan har qanday mexribonlikni ham, shavqatsizlikni ham unutmaydi. Zero, tabiat shoir aytganidek, necha yillardan buyon insonga xizmat qiladi.

1992 yil 9 dekabrda "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida" qonun qabul qilindi. Ana shu qonunda tabiatni muhofaza qilishda xalqaro aloqalar va birgalikda faoliyat yuritish masalalari ham kiritilgan. Umumta'lim maktablari o'quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish quyidagicha amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

1. O'quvchining hissiyotiga ta'sir etish;
2. O'quvchilar qalbida tabiatga, atrof-muxitga muhabbat uyg'otish;
3. O'quvchilar ongida tabiatni muhofaza etish va u bilan oqilona munosabatni shakllantirish;
4. Ekologik ta'lim-tarbiyani olishni uzluksiz davom ettirish;
5. Olingan nazariy bilimlarni amalda qo'llash. malaka va ko'nikmalarni shakllantirish zarur va x.k.

Bunday sifatlarni o'quvchi yoshlarda shakllantirish uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo'l

ochish, ta'limni takomillashtirish, pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kunning eng asosiy talablaridan biridir.

O'zbekiston tabiiy geografiyasi fanini o'qitish jarayonida ekologik ta'lim – tarbiya darsda o'rganiladigan mavzuning mazmuni e'tiborga olingan holda darsda o'quvchilarning kichik guruhlarda mustaqil ishlashi, debatlar tashkil etish, aqliy hujum, didaktik o'yinlar, taqdimot, o'z-o'zini baholash, tashrif kabilardan foydalanish, masala va mashqlar echishni yo'lga qo'yish o'qituvchining diqqat markazida bo'lmog'i lozim. Geografiya o'qituvchisi darsda o'rganiladigan mavzuning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlari va pedagogik texnologiyalarning didaktik funksiyalarini hisobga olgan holda qaysi texnologiyadan foydalanishini ilmiy metodik asosda tanlagandagina ko'zlangan maqsadga va samaradorlikka erishadi.

Yuqorida qayd etilgan O'zbekiston tabiiy geografiya fanini o'qitishda ekologik ta'lim-tarbiya uyg'unligini amalga oshirishda imkon beruvchi barcha metodlarning o'ziga xos xususiyati, maqsad va vazifalarining umumiyliigi, o'quvchilarning tahsil olishdagi va muloqotdagi shaxsiy ma'suliyatini taqozo etishi, shuningdek, muvaffaqiyat qozonishga bir xil imkoniyatlarning mavjudligidir.

Xulosa qilib aytganda, o'sib kelayotgan yosh avlodni tabiat va uning boyliklaridan, yer zaxiralaridan oqilona foydalanishlarida ularni zaruriy nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni egallab olishlarida o'qituvchining kasbiy mahorati asosida uzluksiz tarzda olib boriladigan keng ko'lamli faoliyati o'quvchilar ongiga singib borsagina, kelajak egalari bo'lmish bugungi yosh avlod tomonidan kamchiliklar, hatolarga yo'l qo'yilmaydi, tabiat va jamiyat o'rtasida meyoriy munosabat o'rgatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baratov P. O'zbekiston tabiiy geografiyasidan amaliy mashg'ulotlar. T. «Cho'lpon» 2005y.
2. P. G'ulomov, H. Vahobov GEOGRAFIYA 7- sinfi uchun darslik TOSHKENT — 2017

GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN DIDAKTIK O'YINLAR

Ismatilayeva Nafisa Abakirovna
Angren shahar 43-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining
II – toifali geografiya va iqtisod fani o'qituvchisi.
Tel; +99893 701 58 58

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografiya fanini o'qitishda foydalaniladigan bir qator didaktik o'yinlar, geografiya darslarida qay tartibda foydalanish, didaktik o'yinlarning o'quvchini bilim olishga qay tarzda qiziqitira olishi va turli xil metodlar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: geografiya, didaktik o'yinlar, zamonaviy, fan, yondashuv, o'yin, o'qitish.

Geografiya ta'limi jarayonida o'quvchilar asosiy geografik tushunchalar va qonuniyatlar tizimini egallashlari kerak. Ta'lim jarayonida geografik ob'yektlar va hodisalar, sabab-oqibat nuqtai-nazaridan yeritilishi lozim. Geografiyani o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalarning qo'llanilishi, zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalanish usullari, geografiya darsiga qo'yilgan zamonaviy talablardan biridir. Darslarda texnik vositalardan, ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash va boshqa interaktiv ta'lim usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Shunday ekan, o'quvchilarga geografiya fanini o'qitishda turli-xil didaktik o'yinlardan foydalanish va qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish orqali ta'lim samaradorligini ta'minlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Quyida geografiya darslarimda foydalanadigan didaktik o'yinlardan qanday foydalanishim to'grisida ma'lumot bermoqchiman.

«Kim ko'p biladi» o'yini. Bu o'yinni geografiyaning xohlagan mavzusini o'rganishda qo'llash mumkin. O'yin texnologiyasi: Har bir ishtirokchi biror-bir mavzu yuzasidan bittadan muammoli savol tuza olishi kerak. Savollar yozilgan qog'ozlarni o'qituvchiga topshiradilar, sinf o'quvchilari ikki guruhga bo'linadi. Boshqaruvchi qo'llarni sanab, har biriga 1 balldan qo'yadi. Har bir savolga bir o'quvchidan javob so'raladi. Agar javob noto'g'ri bo'lsa, o'sha guruhdan bir ball olib tashlanadi, qaysi guruh ko'p ball to'plasa, o'sha guruh g'olib bo'ladi.

«Tovush chiqarmasdan topish» o'yini. O'yinni boshlashdan avval o'quvchilarga o'yin qoidalari tushuntiriladi, o'yinda faol qatnashgan va shartlarini oldin bajargan o'quvchiga baho qo'yiladi. O'yin mazmunini o'qituvchi geoekologik biron ob'ekt nomini aytadi. O'quvchi o'quv vositasidan shu ob'ektning geografik kartadan yoki atlasdan qidiradi. O'yinning borishi: ob'ektning topgach o'quvchi o'ng qo'lini ko'taradi, o'qituvchiga o'zi topgan ob'ektning nomini ko'rsatadi, o'quvchi qo'li bilan ob'ektning nomini ushlab turmasligi kerak, chunki yonidagi bola undan ko'rib olishi va foydalanishi mumkin. Shuning uchun ob'ektning nomini topgan o'quvchi joyning nomini yodida saqlashi zarur. O'qituvchi oldin topgan va qo'lini ko'targan o'quvchining oldiga borishi va tekshirib ko'rishi kerak.

Men topdim, men topdim deb tovush chiqargan o'quvchilarning topgani hisobga olinmaydi, bu haqida bolalar ogohlantirilib, quyidagi o'yinda ob'ektning nomini birinchi bo'lib topgan o'quvchi uni geografik karta yoki atlasdan ko'rsatishi kerak. Boshqa o'quvchilar qanchalik bilib olganliklarini sinash uchun ulardan ham ob'ektning nomini so'raladi. Ob'ektning nomini topgan o'quvchi o'tirgandan so'ng o'qituvchi yangi ob'ektning nomini aytadi. Shu tariqa o'yin davom etadi.

«Besh daqiqa» o'yini. Bu o'yinni geografiyada xohlagan mavzuni o'rganishda qo'llash mumkin. O'quvchilarni stol atrofida shunday joylashtirish kerakki, bir-birining nima yozayotganligini ko'rmasin. O'yinni o'qituvchi yoki a'lochi o'quvchi boshqarib borishi mumkin. U vazifani taylaydi. O'quvchi besh daqiqa ichida topshirilgan topshiriqni bajaradi. O'quvchilar yozishni bir vaqtda tugatishi shart. Masalan, geografiyadan joy nomlari bo'lsa eng ko'p nom yozgan va uni izohlab bergan o'quvchi g'olib hisoblanadi.

«Aylana» o'yini. O'yinga ishtirok qiluvchilar doira shaklida turadilar. O'yin quyidagicha boshlanadi: boshlovchi o'quvchi Toshkent desa, undan o'ngda turgan o'quvchi shaharning oxirgi harfi ya'ni "t" harfi bilan boshlanuvchi O'zbekistondagi boshqa bir shaharni aytadi. Masalan: Toshkent - Termiz - Zarafshon yoki Katta Qo'rg'on - Namangan va hokazo. Qaysi o'quvchi 5-10 sekund davomida shahar yoki joy nomini ayta olmayto'xtalib qolsa u o'yindan chiqqan sanaladi. O'yin bitta o'quvchi qolguncha davom etiriladi, eng oxirida qolgan o'quvchi g'alaba qilgan hisoblanadi.

Bugungi kunda geografiya ta'limida axborot texnologiyalaridan ham keng foydalanilmoqda. Texnik vositalar, televideniya, kompyuterlar jadal ravishda ta'limga kirib kelmoqda. Fan va texnikaning rivojlanishi bilan umumta'lim maktablarida geografiya fanining oldiga qo'yiladigan talablar ham ortib borayapti. Mazkur talablarni bajarish uchun o'qitish shakllari va metodlarini takomillashtirish lozim bo'ladi. Bu esa o'quvchilar bilish faoliyatini jadallashtiradi, ularni fikr-lashga va ilmiy mushohada qilishga undaydi hamda o'rganayotgan geografik voqea va hodisalar bilan hayot o'rtasidagi aloqalarni tushunishga yordam beradi.

Geografiya o'quvchilarni ko'pgina muammolarga sergak qarashga ularni yechishning konstruktiv yo'llarini topishga ko'maklashadi. Bu fan insonlarning savodxonlik darajasini ta'minlashda ham cheksiz imkoniyatlarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sayidahmedov M.S. Didaktik jarayon loyihasining interfaol metodlari. -T.: Universitet, 2005.
2. Hayitov A., Boymurodov N. Ta'limda noan'anaviy darslar va interfaol usullaridan foydalanish. -T.: Yangi asr avlodi, 2006.
3. Qurbonniyozov R. Geografiya ta'limi metodikasi. -O'rganch, 2002.

GLOBAL IQLIM ISISHINING O‘ZBEKISTONGA TA’SIRI

Nazarova Xurshida Mardonovna
Navoiy viloyati Qiziltepa tumani
26-maktab geografiya fani o‘qituvchisi
Telefon: +998(91) 334 18 95

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kundagi eng dolzarb ekologik muammolardan biri global iqlim isishini keltirib chiqaruvchi omillar va uning oqibatlari, shuningdek, iqlim isishini oldini olishga qaratilgan chora tadbirlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: atmosfera, atrof-muhit, ekologik muammo, global isish, ekologik tanglik, ozon tuynugi, issiqxona effekti, karbonat anhidrid.

Bugungi kunda atmosfera havosining ifloslanishi natijasida “iqlim o‘zgarishlari”, “global isish”, “ekologik tanglik”, “issiqxona effekti”, “ozon tuynugi” singari bir qancha ekologik muammolarning ko‘lami keskin ortdi. Aslida, iqlim o‘zgarishlari bir-ikki yilda yuzaga keladigan hodisa emas. Zotan, sayyoramiz tarixida uning tegrasidagi harorat muntazam ravishda o‘zgarib kelgan. Bu jarayonlar ko‘plab jonivorlar yoki o‘simliklarning yo‘qolib ketishi, o‘zgacha hayot tarzi, yangicha tiriklik belgilari paydo bo‘lishiga zamin yaratgan.

Jahon meteorologiya tashkilotining ma’lumotlariga ko‘ra, ming yillar davomida uglerod tabiiy usulda biosfera, atmosfera va dunyo okeani bo‘ylab bir xil me’yorda harakatlanib kelgan. Bu jarayon atrofserada karbonat anhidrid va boshqa gazlarning havodagi miqdorini me’yorida tutib kelgan.

So‘nggi bir yarim asrda iqlim o‘zgarishlariga inson omili katta rol o‘ynamoqda. Ishlab chiqarish shiddat bilan rivojlanib, atrof-muhitga chiqarilayotgan zararli chiqindilar miqdorining ortishi, demografik o‘sish, avtomobillarning ko‘payishi havoning o‘rtacha harorati ortishiga sabab bo‘lyapti. Iqlimni mo‘tadil saqlashda katta ahamiyatga ega bo‘lgan o‘rmonlar maydoni yildan yilga qisqarib bormoqda. Shunday davom etaversa, asrimiz oxirlariga borib, havoning o‘rtacha harorati +4 darajaga oshadi. Bu esa, Antarktida, Grenlandiya va Shimoliy qutbda katta miqdordagi asriy muzliklarning erib, okeanga qo‘shilishi, dunyo okeani sathining ko‘tarilishi natijasida quruqlikdagi ko‘plab shaharlar, kichik orollarning suv ostida qolishi demakdir.

Dunyo bo‘yicha yiliga atmosferaga milliardlab tonna turli xil kimyoviy modda va birikmalar chiqarilmoqda. Ular ichida atmosferani, ayniqsa, CO₂ gazi bilan ifloslanishi eng yuqori turadi. CO₂ gazi miqdorining atmosferada ortishi Yer sharida “issiqxona samarasi”ni kuchayishiga, inson organizmida O₂ yetishmovchiligiga sabab bo‘ladi. Bu esa asab va yurak qon-tomir tizimida turli kasalliklarning ko‘payishi, atmosfera gaz tarkibining o‘zgarishi va Yer sharida ekologik muvozanatni buzilishiga olib keladi. Mutaxassislar faqatgina havoga uglerod gazlari chiqarish miqdorini qisqartirish orqali iqlim o‘zgarishlarining oldini olish mumkin deyishmoqda. Shu sababli dunyodagi 180 dan ortiq korxonalar energiyadan qayta tiklanadigan manbalardan foydalanish yo‘liga o‘tmoqda. 18 ta transmilliy korporatsiyalar to‘liq elektromobillardan foylanishni rejalashtirgan.

O‘tgan asrning oxirlarida global isishning oldini olish dunyo hamjamiyatini e’tiborini tortdi. 1992-yil Braziliyaning Rio-de-Janeyro shahrida BMTning iqlim o‘zgarishlari bo‘yicha doiraviy konvensiyasi qabul qilindi. 1997 yili Yaponiyada iqlim o‘zgarishlariga olib keluvchi «parnik gaz»larini atmosferaga chiqarishni qisqartirish yuzasidan Kioto protokoli imzolandi. 2005- yil 16-fevraldan rasmiy kuchga kirgan protokolni dunyoning 156 davlati ratifikatsiya qilgan.

Shu bois, uglevodorod uning o‘rnini bosuvchi, nisbatan arzon, atrof-muhit uchun xavfsiz resurslar, jumladan, quyosh, shamol, suv, atom va boshqa energiya manbaridan foydalanish haqidagi takliflar ilgari surilmoqda.

Bizning O‘zbekistonda ahvol qanday? Tabiiyki iqlim o‘zgarishlari keyingi yarim asr ichida bizning mintaqaga ham sezilarli ta’sir o‘tkazdi. Bir paytlar mavjlanib yotgan Orol dengizi maydoni o‘nlab baravarga qisqarib, uning o‘zani qaqroq sahroga aylandi. So‘nggi yillarda havo haroratining ko‘tarilishi natijasida Sirdaryo va Amudaryoni suv bilan ta’minlaydigan Pomir va Tyanshan muzliklari shiddat bilan erib bormoqda. Tojikiston hamda Qirg‘iziston vakillari ba’zi muzliklar 20-30% eriganini aytishmoqda. Bir necha o‘n yilliklar ichida esa bu muzliklarning yarmidan ko‘pi erib bitishi mumkin. Mintaqamizda ichimlik suvining 80 foizi ana

shu muzliklardan kelishini hisobga olsak, ularning erishi yaqin kelajakda suv tanqisligini keltirib chiqarishi mumkin.

Iqlim o'zgarishlarining noxush oqibatlariga qarshi kurashish maqsadida O'zbekiston hukumati tomonidan xalqaro hamjamiyat bilan hamkorlik faol yo'lga qo'yilgan. O'zbekiston yuqorida tilga olingan xalqaro shartnoma va bitimlarga qo'shilgan. Jumladan, 2016-yil 19-aprel kuni O'zbekiston Parij bitimiga qo'shildi.

Biroq, bu masala faqat davlat idoralari, soha mutaxassislari zimmasidagi vazifa emas. Har bir inson global isish, iqlim o'zgarishlarining oldini olishga qo'lidan kelgancha hissa qo'shishi shart. Ishlab chiqarish korxonalarida asosan qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, imkon qadar ekologik toza transport vositalari (velosiped, elektromobil) xizmatidan foydalanish, yirik shahalarimizda avtomobilsiz kunlarni joriy etish, ko'p miqdorda yoqilg'i sarflaydigan avtomashinalar uchun to'lovlarni oshirish singari choralar ham ma'lum ma'noda iqlim o'zgarishlarini cheklashga yordam berishi mumkin.

Hududlarda, ayniqsa shahar joylarida daraxtzorlarni yanada ko'paytirish, daraxtlarning asossiz kesilishiga, xazonlarni va kimyoviy chiqindilarni yoqishga yo'l qo'ymaslik kerak. Zotan, tabiiy boyliklarimizga ehtiyotkorona munosabatda bo'lsak, suv, gaz, elektr energiyasining ortiqcha sarfiga yo'l qo'ymasak, o'zimiz yashayotgan hudud, hovli yoki ko'chaning toza va ozodaligiga e'tibor qaratsak, ona tabiatni asrashga ozgina bo'lsada ulushimizni qo'shgan bo'lar edik.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. A. Ismoilov. "Ekologik ta'lim-tarbiya". T. O'qituvchi. 1997.
2. A. To'xtayev. "Ekologiya". T. O'qituvchi. 1998.
3. T. Mirzayev, Z. G'oforov. "Tabiatni e'zozlash umumbashariy muammo". T. Yangi asr avlodi. 2001 yil
4. Maktabda geografiya . 2-son . 2014-yil.
5. Internet manba. Turfa olam

GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI.

*Xorazm viloyati Yangibozor tumani
12-sonli maktabning geografiya fani o'qituvchisi
Yuldasheva Aziza Amanbayevna
Tel raqami:+998943120670*

Annotatsiya: Ushbu maqolaning asosiy mazmun-mohiyati quyidagicha, geografiya darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyadan samarali foydalanish usullari va uning ahamiyati, yangi metodik qo'llanmalarni dars jarayonida unimli foydalanish, darsni tashkil qilishda ijodiy yondashuv, mustaqil izlanuvchanlik, yangi "3D geography" kabi usullarini qo'llash bo'yicha tavsiyalar berish.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, "3D geography" usuli, kreativlik, ta'limning texnika vositalari.

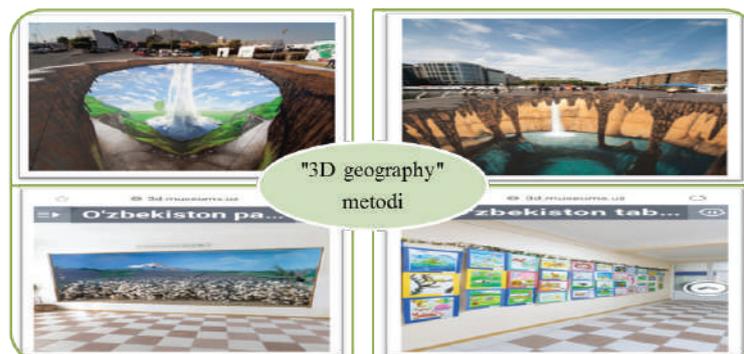
*"Jahon sivilizatsiyasiga dahldor bo'lgan
eng zamonaviy ilmlarni egallamay turib,
mamlakat taraqqiyotini ta'minlash qiyin"*
Islom Karimov

Bugungi axborot zamonida ildamlilik, kreativlik va yangicha yondashuv har qachongidanda muhim. Ayniqsa, ta'lim sohasida innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish imkoni tug'iladi. Bilamizki, XXI asr – Axborot texnologiyalari asri. Shu bois, har bir sohada axborot texnologiyalarining o'rni katta. Ta'lim tizimini har tomonlama tubdan isloh qilish maqsadida, har jihatdan ko'zlangan, puxta rejalashtirilgan dasturlarga zaruriyat ko'p. Zamonaviy ta'lim jarayonlarini amalga oshirish talabi, bugungi texnika zamonida o'z ustuvorligiga ega bo'lmoqda. Biz an'anaviy ta'lim standartlaridan yuqori natijalarga, ko'proq va tezroq erishishimiz uchun uning metodikalarida kreativlik va zamonaviylikni uyg'unlashtirishimiz kerak. Aniqroq qilib aytganda, jahon ta'lim standartlari asosida ta'lim olish va berish jarayonlarida yangi bosqichni amalga oshiradigan vaqti keldi.

Mustaqillik yillarida barcha fanlar singari geografiya fanini o'qitishga ham katta e'tibor qaratildi. Mamlakatimiz geografiyasining salohiyatini yanada oshirish, joriy etilayotgan ta'lim tizimida fanning o'rnini belgilash, shu bilan birga "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da belgilab berilgan vazifalarni bajarish, zamonaviy axborot texnologiyalari va innovatsion metodlar bilan o'quvchilarning bilim doirasini boyitib borish lozim.

Geografiya darslarida o'quvchilarning bilimni boyitish, odam va olam o'rtasidagi bog'liqliklar, insoniyatning atrof-muhitga ta'siri va qator mavzu va muammolar haqidagi yangilik va faktlar orqali oshirishda, fikrni tez qabul qilishga ko'maklashadigan interfaol metodlardan foydalanish ham o'z samarasini beradi. Jumladan, ta'limning texnika vositalari metodini qo'llash ham qator qulayliklarni yaratadi. Bunda o'qituvchi, ushbu metod orqali ma'lumotlarni axborot texnologiyalarida ifoda etadi.

Dars jarayonida eng so'nggi texnologiyalardan foydalanish maqsadida o'qituvchi tomonidan 3D formatdagi online sayohatlar ham tashkil qilish mumkin. Ya'ni, "3D geography" metodidan foydalaniladi:

“3D geography” metodi bu – dars mavzusiga oid sur’atlar yordamida o‘quvchilarga 3D formatidagi sur’atlar majmuasini yaratish. Bilamizki, bugungi kunda IT sohasi ko‘pchilik yoshlarni o‘ziga jalb qilgan. Zamonaviy texnologiyalarni yaxshi biladigan yoshlarga videorolik va slaydlar oddiy narsalardek tuyula boshladi. Dars sifatini yaxshilash maqsadida texnikaning eng so‘ngilaridan foydalanish zarur.

O‘quvchilarda axborot texnologiyalar va geografiya fani haqidagi bilimlarni egallashlari uchun har bitta darsga elektron mavzular ishlab chiqish kerak.

Elektron mavzularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- Matnning elektron versiyasi.
- Mavzuning gipermatnli elektron versiyasi.
- Grafik , infografika , jadval , rasmlar hamda gipermatnlarni umumlashtirgan mavzular.
- Audio va videolar , animatsiya va test tizimlari mavjud bo‘lgan gipermatnli elektron mavzular.

Yana bir jihatni e‘tiborga olsak,hozirgi kunda zamonaviy kompyuterlarning ta‘lim standartida tadbqiq etish tufayli shaxsiy va tarmoq komyuterlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Zamonaviy komyuter va axborot texnologiyalarini barcha sohalar,shu jumladan ta‘limda ham keng joriy qilish, internetga kirib borishini kengaytirish,yuqori malakali dasturlovchi-mutaxassislar tayyorlash darajasini oshirish masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 23 maydagi qarori aynan shu haqida.

Darsni tashkil qilishda o‘quvchi talab-istagini ham inobatga olish o‘rinlidir. Ya’ni,o‘quvchiga ma’lumotlarni tez va tushunarli tarzda yetkazib berish orqali bilim darajasi ko‘rsatkichini yaxshilash mumkin. Buning uchun pedagog har bitta darsga o‘zgacha yondashishi lozim. Axborot texnologiyalari borasidagi bilim va ko‘nikmalar eng avvalo, pedagogning o‘zida shaklanishi kerak. Shundagina,bolaga keragidan ortiq bilim bera oladi. Mavzuni tinglovchilarga yetkazishda faqatgina bilim berishning o‘zi yetarli emas. O‘sha mavzudan kelib chiqqan holda o‘quvchilar onggiga insoniy fazilatlarni shingdirib borish, ezgulikka chorlash, ona vattanni sevishta, uni asrashga ham o‘rgatib borish zarur. Qaysidir o‘quvchi bilimdonlar safida eng ilg‘ori bo‘lsa-yu, tartib-intizomga bo‘ysunmasa bu ham o‘qituvchining yutug‘ini ko‘rsatishga to‘sqinlik qiladi. Har bir mohir pedagog ta‘lim bilan tarbiyani barobar olib borsa yaxshi natijaga erishadi.Bugungi oldimizda turgan asosiy vazifa yosh avlodga ta‘lim berish tizmini tubdan isloh qilish va biz joriy qilgan tizim jahon hamjamiyatida o‘z o‘rnini topishi uchun sidqidildan mehnat qilishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X.Niyozov “Geografiya o‘qitish metodikasi” ilmiy-ta‘limiy metodika. 2013 yil Termiz
2. “Zamonaviy axborot texnologiyalari”.komphy.info.uz

GEOGRAFIYA TA'LIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Bekchanova Ashshajon Maxsudovna
Xorazm viloyati Hazarasp tumani
15-son maktab geografiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografiya fanini yangi pedagogik texnologiya, axborot tizimlari doirasida o'qitish usullari haqida fikr yuritilgan. Geografiya sohasining qaysi bo'limlarida axborot tizimlaridan, qanday metodlardan foydalanish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: axborotlashtirish, texnologiya, chizma, elektron xarita, fakultativ.

«Kompyuterlashtirish» yoki «Axborotlashtirish» deganda umumta'lim maktablarini, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarini kompyuterlar bilan ta'minlash hamda turli ma'lumotlarni uzatish va olish tushuniladi. Ta'lim muassasalarida kompyuterlardan samarali foydalanish qator tashkiliy-pedagogik ishlarni yechish bilan bog'liq.

O'qituvchilarni kompyuterli maktablarda ishlashga tayyorlash muhim muammo bo'lib hisoblanadi. Kompyuter texnologiyalarini maktablarda dastlabki davrlarda kam talab etilishi Oliy ta'limda ushbu soha bo'yicha yetarli bilim berilmaganligidir. Elektron pochta imkoniyatlaridan foydalanishni dars va darsdan tashqari vaqtlarda jahon kommunikatsion tarmog'idan foydalanish maxsus metodik tayyorgarlikni talab qiladi. Maktablarni zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ta'minlash ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Geografiya fani va geografiya ta'limida informatsion texnologiyalar keng qo'llanilmoqda.

Geografiya ta'limida informatsion texnologiyalardan foydalanishni quyidagi shar-sharoitlarini ta'kidlab o'tish lozim:

- geografiya o'qituvchisi informatsion texnologiyalardan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi shart;
- maktab o'quvchilari kompyuterlardan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi shart;
- maktabda kompyuter sinflari bo'lishi shart.

Geografiya ta'limida informatsion texnologiyalarni qo'llash quyidagi sohalarida olib borilmoqda: elektron darliklardan foydalanish; elektron xaritalardan foydalanish; internet imkoniyatlaridan foydalanish; video filmlardan foydalanish; masofaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish.

Hozirgi davrda juda ko'p darsliklarning elektron versiyalari yaratilmoqda. Shu munosabat bilan o'quvchilar berilgan mavzuni elektron darslikdan topib uni o'qituvchi yordamida, yoki mustaqil o'rganishi mumkin. Darsni o'qituvchi boshqarib turishi mumkin. Bunda o'qituvchi matnni o'rganishda izoxlar berib boradi. Matndagi chizmalar, rasmlar, xaritalar, jadvallar alohida tushuntiriladi. Darsni oxirida o'qituvchi kompyuter orqali o'quvchilarga savollar berishi mumkin. O'quvchilar esa kompyuter orqali javob berishadi. Ularning bergan javoblari o'qituvchi tomonidan baholanadi.

Geografiya ta'limida xaritalar asosiy o'quv vositasi bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun xaritalar bilan mustaqil ish bajarayotganda elektron xaritalardan foydalanish mumkin. Elektron xaritalar orqali quyidagi ishlarni bajarish mumkin:

- elektron xaritalar orqali tabiiy va iqtisodiy geografik tavsiyalar tuzish; masalan, iqlim xaritalaridan foydalanib ma'lum bir materik yoki xudud iqlimi tavsifini tuzish, yoki iqtisodiy geografik xaritalardan foydalanib ayrim mamlakatlarga yoki xududlarga iqtisodiy ta'rif berish va h. k.;
- internet imkoniyatlaridan foydalanib geografiyaning turli sohalarini bo'yicha yangi-yangi ma'lumotlar olish mumkin. Masalan, kundalik iqlim haqida, aholi haqida, xo'jalik va geosiyosiy sharoit haqida va h.k.;
- geografiya ta'limida video filmlar juda katta ahamiyatga. Video filmlardan quyidagi sohalar bo'yicha foydalanish mumkin: a) boshlang'ich tabiiy geografiya kursida; b) materiklar va okeanlar tabiiy geografiya kursida; g) O'zbekiston ijtimoiy va iqtisodiy geografiyasini o'rganish kursini; e) fakultativ mashg'ulotlarda; j) geografik to'garaklarda va h.k.;

- masofaviy o'qitish geografiya ta'limida endi rivojlanib kelmoqda. Masofaviy o'qitish usulidan malaka oshirish kurslarida keng foydalanish mumkin. Informatsion texnologiyalardan foydalanish geografiya ta'limida katta imkoniyatlarga ega. Geografiya ta'limini axborotlashtirishni to'xtovsiz takomillashtirib bormoq zarur.

Adabiyotlar:

1. Савельева М.Г., Новикова Т. А., Костина Н. М. Использование активных и интерактивных образовательных технологий. – Ижевск: Удмуртский университет, 2013. – С. 5.
2. А. А. Abduqodirov Oliy ta'limda masofali o'qitish texnologiyasi//”OTM ta'lim jarayoniga zamonaviy PTlar va ilg'or tajribalarni joriy etishning ilmiy pedagogik asoslari” res. ilmiy-amaliy konf.mat-i(2008 yil 28-29 noyabr’), T.,2008 11-14 betlar;
3. А. А. Abduqodirov XXI asr ta'limining asosiy shakllaridan biri//Ta'lim menejmenti, 2006. 64-b.

GEOGRAFIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI FAOLLIKKA UNDOVCHI USULLARDAN FOYDALANISH

Haydarova Gulsanam Ikromovna
Navoiy viloyati Zarafshon shahri
10-umumta'lim maktab geografiya fani o'qituvchisi
Telefon +99893 - 661-35-81

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografiya darslarida olinadigan bilimlarni yangicha va xotirada oson saqlanishi uchun qo'llanadigan usullar haqida fikrlar ifodalangan

Tayanch tushunchalar: Gneys gum, yollar akvatoriya, azon kabi tushunchalar.

Bugun biz shartli ravishda globallashuv jarayoni deb atalgan bir zamonda yashayapmiz. Bu jarayonda har bir soha vakillari o'ziga xos tarzda o'z o'rniga ega. Jumladan, geografiya fani bilimdonlari ham shu jarayonda faol qatnashish talab etilayotgan guruhlardan biri sanaladi. Dunyo dunyo bo'lib yaralibdiki, mudom harakatda va rivojlanishda. Abu Rayhon Beruniy faoliyat yuritgan sohalardan biri bo'lgan geografiya fani ham bugun o'z fidoyilariga, o'z jonkuyarlariga egadir. Mana shu fidokorlik samarasi o'laroq har bir mamlakat har xil yutuqlarga erishish bilan birga har jabhada yuksala bormoqda. Buning negizida esa, albatta, o'qish va izlanish yotadi. O'qish, uqish, izlanish. Bu borada ta'limning asosiy bo'g'ini bo'lmish umumta'lim maktablarida geografiya fani o'qituvchilari qanday faoliyat olib bormoqdalar? Dastlab tabiatshunoslik, keyinchalik turli tarmoqlarga ajraladigan tabiiy fanlardan biri geografiya fani o'quvchilarning qiziquvchanligini oshiradigan fanlardan biri sanladi. To'g'ri, maktabni tugatgach, hamma o'quvchi ham geolog yoki geograf bo'lmasligi mumkin, lekin geografiyaga oid bilimlar uning xotirasida bir umr saqlanib qoladi. Nima uchun? Chunki geografiya bu - biz yashab turgan olam, borliq, suv, havo, tuproq, qo'ying-chi butun tirik va o'lik mavjudotdir. Demak, biz u bilan, ya'ni geografiya bilan har kun, har qadamda yuzlashamiz. Shuning uchun geografiya fani o'qituvchilari o'quvchilar bilimini oshirish uchun cheksiz imkoniyatga va tengsiz bilimga ega bo'lishlari talab etiladi. Biz geografiya fani o'qituvchilari har bir darsni qiziqarli bir asarga aylantirish qobiliyatini egallagan bo'lishimiz lozim. Men o'qituvchi sifatida har bir darsimda o'quvchilarga yangi bir yangilikni ulashishga harakat qilaman. "Yo'qolgan jangchini top", "Bular qayerda joylashgan?", "Biz sayohat qilgan manzil..." kabi usullar o'quvchilarimning diqqatini darsga qaratishimda eng oson usullardan biri sanaladi. Bugun men o'z darslarimda qo'llagan usullarimdan biri haqida siz bilan o'rtoqlashmoqchiman. Bu "Xaritani tiklaylik" o'yini bo'lib, bunda atamalar sandiqchasida savollar yozilgan qog'ozlar turli bo'laklar holida turadi. O'quvchi olgan savolni o'qib javobini xaritada javobga mos o'ringa joylashtiradi. Barcha savollar o'z o'rniga yetib borgach, boyagi xarita to'liq tiklanadi. Bunda o'qituvchi istalgan mamlakat xaritasini tanlashi mumkin. Keyin o'quvchilar jonlangan xaritada mamlakat yoki shahar haqida bilgan ma'lumotlarini aytadilar. Bu usul imkon qadar yangi mavzu oldindan topshiriq tarzida beriladigan holda tashkil etilsa, samarasi nisbatan yaxshi bo'ladi. Men misol tariqasida O'zbekiston tuproqlari xaritasini tanlab A-3 formatda tayyorlab olamiz. Bu yozuvsiz xaritada GNEYS, GUM, YOLLAR, AZON, AKVATORIYA kabi geografik atamalar yozilgan bo'ladi. Atamalar sandiqchasida esa yuqoridagi atamalarning nima tushuncha anglatishi yozilgan bo'ladi. Bunda biz maxsus stikerlardan foydalanishimiz yoki uni maxsus shakllarda tayyorlashimiz mumkin. Masalan O'zbekiston tuproqlari xaritasi tarzida bo'lishi mumkin.

1. Ko'p tarqalgan metoformik tog' jinsi Rangi oqish, kulrang, yashilsimon, strukturasi slanessimon. Qat-qat tarkibida kvars, dala shpati, biotit, slyuda bo'ladi

2. Chuqurlik, o'rama, jahannam.

3. Kambar va uncha baland bo'lmagan qirlar.

4. Kun chiqishdan oldingi payt - erta tong.

5. Lotincha (akva - suv) suv havzasi yuzasining bir qismi, port akvatoriyasi deganda portning quruqlikdagi qismidan tashqari suv qismi tushuniladi

O'quvchi har bir atamaning izohini o'z o'rniga topib qo'yadi. Agar to'g'ri to'ldira olsa, o'quvchilar ko'z ongida O'zbekiston tuproqlaridagi metamorfik jinslar aks etgan xarita yuzaga keladi. Javobni tekshirishda Kompyuterning Pover Point dasturidan foydalansa bo'ladi.

Slaydda quyidagilar joylashtiriladi:

1. GNEYS - Ko'p tarqalgan metoformik tog' jinsi . Rangi oqish, kulrang, yashilsimon, strukturasi slanessimon. Qat-qat tarkibida kvars, dala shpati, biotit, slyuda bo'ladi .

2. GUM- Chuqurlik, o'rama, jahannam.

3. YOLLAR -Kambar va uncha baland bo'lmagan qirlar.

4. AZON -Kun chiqishdan oldingi payt –erta tong.

5. AKVATORIYA- Lotincha (akva - suv) suv havzasi yuzasining bir qismi, port. Men qo'llagan ushbu usulni, fandagi istalgan mavzu uchun qo'llash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O. Mo'minov . Zamonaviy geografiya darsiga qo'yiladigan talablar. Toshkent " O'qituvchi" 2007-yil

2. P. Baratov va A. Soatov. Umumiy tabiiy geografiya Toshkent "O'qituvchi" NMIU 2005-yil

TABIATNI MUHOFAZA QILISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI.

Nargiza Hoshimova
Norin tumani 31- sonli maktab o'qituvchisi
Telefon: +998934985863
nargiza 2012@mail.ru

Annotasiya: Ushbu maqolada aholining tez ko'payib, sanoatning rivojlanishi natijasida tabiatning tabiiy holati o'zgarayotganligi bu esa salbiy oqibatlariga olib kelayotganligi yoritilgan. Buning oldini olish uchun esa tabiatni bir necha xil yo'llar bilan muhofaza qilish ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Tabiatni muhofaza qilish, alohida muhofaza etiladigan hududlar, milliy bog', qo'riqxonalar, biosfera rezervati, buyurtmaxona, tabiat yodgorligi.

" Tabiatning jozibadorligi ham, ilhomahshligi ham unung tabiiyligidandir"
A. Gumboldt.

Aholining tez ko'payishi va fan-texnika taraqqiyoti munosabati bilan jamiyatning tabiatga ta'siri tobora kuchaymoqda. Bu ta'sir ham ijobiy, ham salbiy oqibatlariga olib kelmoqda. Shu tufayli tabiatni muhofaza qilish, inson uchun qulay ekologik muhitni saqlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish- eng dolzarb masalalardan bo'lib qolmoqda.

Tabiatni muhofaza qilish deganda, tabiatni inson manfaatlarini ko'zlab saqlashga va ongli ravishda o'zgartirishga, uning mahsuldorligini saqlab qolishga, hamda resurslardan oqilona foydalanishga qaratilgan barcha turdagi resurslar tushuniladi. Bu tadbirlar davlat va nodavlat tashkilotlar tomonidan amalgam oshiriladi.

Tabiatni muhofaza qilishning eng asosiy masalalari – atrof- muhit ifloslanishining oldini olish va barcha turdagi tabiiy resurslar: suv, yer, iqlim, o'simlik, hayvonot resurslari hamda qazilma boyliklardan oqilona va isrof qilmay foydalanish.

Tabiatni muhofaza qilishning ikki yo'li ham mavjud. Birinchisi alohida muhofaza etiladigan hududlar ajratilib u yerdagi tabiiy landshaftlar yoki noyob tabiat yodgorliklarini saqlab qolish, ayrim turdagi o'simlik va hayvonlarni saqlash va ko'paytirish tadbirlari amalgam oshiriladi. Ikkinchisi, keng qamrovli bo'lib tabiatni undan xo'jalik maqsadlarida foydalanish jarayonida muhofaza qilishni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston tabiatini muhofaza qilishda qo'riqxonalar, milliy bog' va buyurtmaxonalarning ahamiyati juda katta. O'zbekiston hududida 2016 yil holatiga ko'ra 8 ta davlat qo'riqxonasi, 3 ta milliy bog', 12 ta buyurtmaxona, 1 ta biosfera rezervati hamda 3 ta parvarishxonalar mavjud.

Alohida muhofaza etiladigan hududlar-tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreatsiya tarixiy-madaniy maqsadlar uchun ajratilgan yer va suv maydonlari hisoblanadi. Ularga milliy bog'lar, qo'riqxonalar, biosfera rezervati, buyurtmaxonalar kiradi.

Milliy bog'-alohida muhofaza etiladigan hududlarning eng yirik shakli bo'lib, ilmiy, madaniy, estetik yoki tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan tabiat komplekslarini, nodir tabiat obyektlari, xushmanzara landshaftlarni saqlash uchun tashkil qilinadi va tabiatni muhofaza qilishning maxsus rejimi bilan hisoblanadi. Milliy bog'lar xorijiy mamlakatlarda hududlarni muhofaza qilishning asosiy shaklidir. "Milliy" so'zi mazkur hududning xususiy mulk emas, balki butun millatga qarashli ekanligini bildiradi va muhofaza tadbirlari davlat tomonidan amalgam oshiriladi. Milliy bog' hududi foydalanish va muhofaza qilish rejimi turlicha bo'lgan maydonlarga-zonalarga bo'lib qo'yiladi. Shunday qilib, tabiat bog'larini tashkil qilishda bog' maydoni, tabiiy sharoitni hisobga olish zarur. Bu esa bog' tabiiy landshaftlarini uzoq muddat saqlashga imkon beradi. Respublikamizda 3 ta milliy bog' mavjud. Bular: Ugom-Chotqol va Zomin davlat milliy tabiat bog'lari hamda Do'rmon tabiat bog'i.

Qo'riqxonalar-har qanday xo'jalik faoliyati taqiqlangan, tabiat komponentlari va landshaftlar qonun asosida qat'iy muhofazaga olingan joy. Qo'riqxonalar tabiatni muhofaza qilishning eng samarali shakllaridan biri. Alohida muhofaza etiladigan hududlar orasida qo'riqxonalar ham muhim rol o'ynaydi. Ularning asosiy vazifasi-tabiat o'zgarmagan yoki kam o'zgargan hududlarni, qimmatli landshaftlarini jamiyat manfaatlarini uchun saqlashdan iborat. Qo'riqxonalar hududidan xo'jalikda foydalanish, hatto, pichan tayyorlash, ov qilish, baliq tutish, qo'ziqorin terish umuman taqiqlanadi. Ularning atrofi kam foydalaniladigan, muhofaza qilinadigan zona

bo'lishi kerak. Hududidagi mavjud tabiiy sharoit o'z holicha saqlanadi. Qo'riqxonada hududida turli hayvon va o'simlik turlarini, ovlanadigan hayvonlarning miqdori va genetik fondini saqlash uchun ajratiladi. Ular inson tomonidan o'zlashtirilayotgan va o'zgargan qo'shni hududlar uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Bunday namunalar inson xo'jalik faoliyatining biz uchun qulay yoki noqulay ekanligini taqqoslashga, tabiatdan amaliy foydalanishda u yoki bu usulning qanchalik maqsadda muvofiqligini nazorat qilishga imkon beradi. U tabiat komponentlari o'rtasidagi uzviy aloqadorlikni o'rganib, tabiiy boyliklardan unumli foydalanish yo'llarini ishlab chiqish uchun zarur. Qo'riqxonalar ilmiy muassalar hisoblanadi. Respublikamizda 8 ta qo'riqxonada faoliyat ko'rsatmoqda.

Biosfera rezervati- biologik xilma-xillikni saqlashni va bir vaqtda mintaqaning barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida tabiiy va madaniy landshaftlar muhofaza qilinadigan joy. Biosfera rezervati konsepsiyasi UNESCO tomonidan "Inson va biosfera" dasturi doirasida ishlab chiqilgan. Birinchi biosfera hududlari 1976-yilda tashkil etilgan. Hozirgi kunda biosfera rezervatlari 411 ta bo'lib, 97 mamlakatga tegishli. Xalqaro mezonlarga ko'ra biosfera rezervatlari hududi uchta zonaga ajratiladi: qo'riqlanadigan zona, bufer zona va oraliq zona. Respublikamizda Quyi Amudaryo rezervati tashkil etilgan.

Buyurtmaxona-ayrim tabiiy obyektlar va landshaftlarni saqlab qolish, takror ko'paytirish va tiklash uchun mo'ljallangan muhofaza etiladigan tabiiy hudud yoki suv havzasi. Ularning hududida ayrim tabiiy resurslardan foydalanishga, tabiat kuchli tasir ko'rsatmaydigan xo'jalik faoliyatiga ruxsat beriladi. Qo'riqxonalaridan farq qilib, buyurtmaxonalarning maydonlari va yer fondidan ajratib olinmaydi. Buyurtmaxonalar doimiy va vaqtincha bo'ladi. Vaqtincha buyurtmaxonalar ko'pincha ovchilik xo'jaliklarida ov qilinadigan hayvon va qushlarning sonini tiklash va ko'paytirish maqsadida ma'lum muddatga tashkil qilinadi. Muhofaza qilinayotgan turlarning o'rtacha soni tiklangandan keyin cheklov bekor qilinadi va buyurtmaxona yana ov qilinadigan joyga aylanadi. Keyingi yillarda botanik, zoologik, geologik, ixtiologik, ornitologik va boshqa xil buyurtmaxonalar tashkil qilinmoqda.

Tabiat yodgorliklari-jonli va jonsiz tabiat yaratgan noyob, diqqatga sazovor obyektlar: g'orlar, sharsharalar, ajoyib shaklli qoyatoshlar, daralar, geyzerlar, buloqlar, relyefning g'aroyib shakllari, geologik ochilib qolgan joylar, katta yoshli ulkan daraxtlar va boshqalar. Tabiat yodgorliklari milliy bog', qo'riqxonalar, va buyurtmaxonalardan farq qilib, asosan, muhofazaga olingan ayrim nodir yoki antropogen obyektlaridir. Tabiat yodgorliklarining ko'zga yaqqol tashlanib turadigan xo'jalik ahamiyati bo'lmasligi mumkin, lekin ulardan ilmiy, estetik, rekreatsiya, sayohat, turizm, istirohat, tarbiyaviy maqsadlarda foydalaniladi. Shuning uchun ham ularni muhofaza qilish zarur.

Tabiat yodgorliklarini umumiy xususiyatiga qarab geologik-geomorfologik, botanik, paleontologik, astronomik va landshaft yodgorliklariga bo'linadi.

Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanish murakkab tadbirlar tizimi bo'lib, ularni oqilona tashkil etish uchun quyidagi geografik-ekologik tamoyillarga amal qilinadi.

Geotizimlarda jonli va jonsiz tabiat o'rtasidagi o'zaro ekologik muvozanat tamoyiliga ko'ra har bir tabiiy chegaralangan hududda jonli va jonsiz tabiat orasida shunday teng munosabat mavjudki, bunda ular bir-biri bilan muayyan tabiiy muvozanatda bo'ladi. Lekin, ulardan birining tashqi tasir natijasida buzilishi uzoq muddatli muvozanatni izdan chiqishiga olib keladi. Ekologik muvozanat tabiatda juda ham mo'rt bo'lib, ko'p hollarda o'simlik olamining qashoqqanish, suv maromining buzilishi va tuproq qoplaminin yemirilishi bilan bog'liq.

Inson mehnat faoliyatining ekologik jihatdan tozalik tamoyiliga asosan ishlab chiqarish jarayonida va kundalik turmushda vujudga kelayotgan turli chiqindilarni atrof-muhitga tashlashdan oldin ularni tozalab, butunlay zararsizlantirish lozim. Ushbu tamoyilning amaliyotga tatbiq etilishi ekologik xavfsizlikni taminlash, aholi sog'lig'ini mustahkamlash, kasallik keltirib chiqaruvchi va tarqatuvchi manbalarni yo'qotish va shu kabi ekologik muammolarning oldini olishda yuqori samara beradi.

Tabiiy resurslardan me'yorga yarasha foydalanish tamoyili tabiiy resurslarning ma'lum miqdorga egaligi, ularning o'z miqdori va foydalanish me'yori mavjud ekanligiga asoslanadi. Ushbu me'yorga amal qilmaslik ularning qashshoqlanishi va ifloslanishiga, modda va energiya almashinuvining buzilishiga sabab bo'ladi. Natijada geotizimlarning ekologik muvozanati buzilib, o'zgarishiga olib keladi, tabiiy resurslardan foydalanish jarayonini murakkablashtiradi, sun'iy taqchilliklarga sabab bo'ladi. Masalan dehqonchilikda suvdan ortiqcha foydalanish tog'oldi va

yuqori terrasa landshaftlarid eroziya suffoziya, karst, surilma kabi tabiiy geografik jarayonlarni tezlashtiradi yoki yuzaga keltiradi.

Axborotning to'liqligi tamoyili. Geotizimlarning xususiyatlari va rivojlanishi haqida mutlaqo ishonchli, ilmiy asoslangan ma'lumotga ega bo'lmagan, uni o'zlashtirishga urinib, osongina zarar keltirish mumkin. Geotizimlar haqida aniq malumotga ega bo'lmay turib, amalga oshirilgan tadbirlar oqibatida tabiatda muayyan o'zgarishlar ro'y beradi, tabiatning aks ta'siri unga bo'lgan ta'sir hajmidan bir necha barobar oshib ketishi mumkin. Masalan, Orol va Orolbo'yidagi ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar.

Xilma-xillikning zarurligi tamoyili. Tabiatni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish tadbirlarini qo'llayotganda turli usullar, ayniqsa, biologik xilma-xillikga, asosan, mahalliy elementlarga katta e'tibor berish kerak. Chunki, o'simliklar eroziya, sel ko'chki kabi jarayonlarning oldini olishda va geotizimlarning barqarorligini ta'minlashda eng muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa antropogen landshaftlari bir xil ekinlardan iborat bo'lib qolsa ob-havodagi ozgina o'zgarish yoki ayrim kasallik va zararkunandalar bunday landshaftlarni birdaniga xarob qilish mumkin. Tabiatni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanishda bunday holatlarni hisobga olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amaliy geografiya. 10- sinf darslik. Mualliflar: Sh. M. Sharipov, V. N. Fedorko, N. I. Safarova, V. A. Rafiqov. Toshkent- 2017. -50 b.
2. Geografiya. 7- sinf darslik . Mualliflar: P. G'ulomov. H. Vahobov. P. Baratov. M. Mamatqulov. Toshkent-2017. -102 b.
3. Maktabda geografiya. Ma'naviy- ma'rifiy, ta'limiy jurnal. 2012 yil. 8-b.

DARYOLAR VA ULARNING TURLARI

Masharipova Muqaddas Ozodovna
Hazorasp tumanidagi 19-maktab geografiya fani o'qituvchisi
Tel: +99894 633 00 60

Annotatsiya: Mazkur maqolada respublikamiz va dunyo daryolarini tasniflaydi, ularning joylashish o'ri, quyilish joylari va ularning turlari haqida keng ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Jilg'alar, Yer osti suvlari, Yer usti suvlari, bosh daryo, Amazonka, Amur, Don, Dunay, Lena, Nil daryolari, continent daryolar.

Yer sirtiga yoqqan yog'inlar (yomg'ir, qor) dan hosil bo'lgan suvlar birdaniga daryo o'zaniga quyilmaydi. Ular dastlab yonbag'irlarda yuza oqimlar, jilg'alar ko'rinishida harakatlanadi. Jilg'alar bir qo'shilib, vaqtinchalik yoki doimiy oqib turuvchi soylar kichik daryolarni hosil qiladi. O'z navbatida soylar, kichik daryolarning qo'shilishidan doimiy suv oqadigan daryolar hosil qiladi. Daryolarga yer osti suvlarining qo'shilishi ularning suvliligini yanada oshiradi.

Daryolar suvi okeanlar, dengizlar yoki ko'llarga kelib quyiladi. Ayrim xollarda esa turli sabablarga ko'ra daryo suvi kamayib ketishi natijasida, ularga yetib bormasligi mumkin. O'z suvini okeanlarga, dengizlarga va ko'llarga quyadigan daryolar bosh daryo deyiladi. Bosh daryolar qanday suv xavzasiga quyilishiga bog'lik xolda ikki guruhga bo'linadi.

1. Okean daryolari-bunday daryolar okean yoki okean bilan tutash bo'lgan dengizlarga quyiladi. Masalan; Amazonka, Amur, Don, Dunay, Lena, Nil va hokazo.

2. Kontinent daryolari-berk xavzalardagi dengiz yoki ko'llarga quyiladi. Masalan: Amudaryo, Sirdaryo, Volga, Ural va boshqalar.

Bosh daryoga quyiladigan daryolar uning irmoqlari deyiladi. Irmoqlar bosh daryoga quyilishi xolatiga qarab tartiblarga bo'linadi. Bosh daryoga bevosita quyiladigan daryolar birinchi tartibli irmoqlar, birinchi tartibli irmoqlarga quyiladiganlar esa ikkinchi tartibli irmoqlar deyiladi va hokazo.

Amerikalik gidrolog olim Xorton daryo irmoqlarini tasniflashni boshqacha tizimini taklif qilgan. U taklif etgan tasnif buyicha birinchi tartibli irmoq sifatida boshlangich jilg'a qabul qilinadi. Ana shu boshlangich jilg'a borib quyiladigan soy ikkinchi tartibli irmoq deb yuritiladi. Demak, mazkur tasnifda bosh daryo eng oxirgi tartibga ega bo'ladi. Bosh daryo va uning irmoqlari qo'shilib, daryo tizimini tashkil etadi. Daryolar ko'pchilik hollarda ko'llardan, buloqlardan, botqoqliklardan, muzliklardan doimiy qorliklardan boshlanadi. Ma'lum bir xududdagi daryolar ularning irmoqlari, ko'llar, botqoqliklar, muzliklar, doimiy qorliklar shu xududning gidrografik turini hosil qiladi. O'zan aniq ko'rinishga ega bo'lgan va doimiy suv oqimi kuzatila boshlanadigan joy daryo boshi deyiladi. Agar daryo ikki soyning qo'shilishidan hosil bulsa, daryo boshi sifatida qo'shilgan joy qabul qilinadi. Daryoning uzunligi esa katta irmoq bilan qo'shib hisoblanadi.

2. Har qanday daryoni uning uzunligi buyicha, bir-biridan fark qiladigan umumiy belgilarga qarab quyidagi uch qismga –yuqori, o'rta va quyi qismga bo'lish mumkin. Daryoning yuqori oqimi uchun nisbatan katta nishabliklar xos bo'lib, shu tufayli ancha katta tezliklar kuzatiladi. Bu esa uz navbatida o'zanda eroziya jarayonining jadal borishiga sabab buladi. Daryoning o'rta oqimida uning nishabligi va suvning oqish, tezligi kamayadi. Eng muhimi, daryoning suvliligi ortadi. Daryoning quyi oqimida nishablik va suvning oqish tezligi yanada kamayadi. Bu kismda tezlik kamayishi natijasida oqizimlar cho'ka boshlaydi.

Daryo ko'lga, dengizga yoki ikkinchi bir daryoga kushiladigan joy uning quyilishi deyiladi. Ko'llarga, dengizlarga quyiladigan quyilish kismida ular tarmoqlanib, o'zanning murakkab shakllari-detallari hosil qiladi. Bunga dengiz yoki ko'ldagi suvning to'lqinlanishi, ko'tarilishi, pasayishi sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.orbita.uz sayti.

О‘QUVCHILARDA KARTOGRAFIK BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH

Ramazonova Nazokat Tashevna
Buxoro viloyat Kogon shahar 1-umumiy o‘rta ta’lim maktab
geografiyava biologiya fani o‘qituvchisi Telefon: +998(97)3055271
Shodmanova Shaxnoza Xalimovna
Buxoro viloyat Kogon shahar 1-umumiy o‘rta ta’lim maktab
geografiya fani o‘qituvchisi Telefon: +998(99)0955605

Annotatsiya: Maqola mazmuni geografiya fanini o‘tishda kartografiyaning ahamiyati va vazifalariga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarda xaritalar bilan ishlash malaka, ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Xarita, matematik asos, matematik elementlar-proyeksiya, masshtab, geodezik asos, shuningdek komponovka va razgrafka sistemasi-“Mozaika” o‘yini, “Tahlil qilish” metodi, diqqatlilik, kuzatuvchanlik, eslab qolish qobiliyati.

Kartografik asarlar (plan, geografik xarita, atlas, globus va boshqalar) insoniyatning buyuk ijod mahsuli qatoriga kiradi. Zero, ular tabiatni bilish va o‘zgartirishning ajoyib vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ularga muxandislar va tadqiqotchilar, geologlar va agronomlar, olimlar va xarbiylar murojaat etadilar va ularning har biri o‘zining qiziqtirgan savollarga kerakli javoblarni undan topa oladilar.

Geografik xarita va atlaslar bugun bizni hayotimizdan mustahkam o‘rin olgan. Xaritalarni har kuni gazetalarda, jurnallarda, oynai jahon ekranlarida ko‘ramiz. Chunonchi xorij xabarlarini, haftaning muhim voqealari, ob-havo bashorati, mamlakat ichidagi holat haqidagi xabarlar, dala ishlari va ulkan qurilishlarning borishi haqidagi yangiliklar, dam olish kunlariga mo‘ljallangan turistik safarlar haqidagi maslahatlar va boshqa shu kabi ma’lumotlarni xaritasiz tushunish qiyin. Shu sababli bunday xabarlar xaritasiz berilmaydi.

Tarix, ayniqsa geografiya fanini o‘qitishda xaritaning ahamiyati nihoyatda katta. Bu o‘quv predmetlarini xaritasiz o‘rganishni hatto tasavvur qila olmaymiz. Ular nafaqat ko‘rgazmali qurol, balki joy to‘g‘risidagi bilimlarning kitob kabi boy manbai hamdir. Zero, xaritalar bilan ishlash o‘quvchilarga ijodiy tasavvur qilishni, yodda saqlashni, mantiqan fikrlashni, tahlil qilishni, taqqoslashni, o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganishni, xulosa qilish yo‘llarini o‘rgatadi. Kartografik asarlardan maktabda o‘quvchilarning faolligini oshirishda, geografiyani kundalik hayot bilan bog‘lashda, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda asosiy qurol sifatida foydalanish mumkin. Har qanday geografik tadqiqot xarita bilan boshlanib, xarita bilan tugallanadi. Xaritalar Ona sayyoramiz Yer haqidagi juda boy ma’lumotlarni qamrab olgan bo‘ladi. Xaritani matematik asosi-xaritani matematik elementlari majmuidan tarkib topib, ular tasvirlanayotgan yuza va xarita o‘rtasidagi matematik aloqani belgilaydilar. Proyeksiya, masshtab, geodezik asos, shuningdek komponovka va razgrafka sistemasi xaritaning matematik asos elementlari bo‘lib hisoblanadi. Yuqoridagi elementlar Yer yuzasini tekislikda (qog‘ozda) tasvirlashda karkas (qobirg‘a) vazifasini bajaradilar. Boshqacha aytisak xaritani matematik asos elementlari - Yer yuzasini tekislikda ma’lum matematik qonun va qoida asosida to‘g‘ri va aniq tasvirlash imkonini beradi.

Bugungi kunda kartografiya, geologiya, geodeziya sohalarini rivojlantirish uchun prezidentimiz tomonidan katta e’tibor berilmoqda. Bu sohalar yangi foydali qazilma konlarini topish uchun xizmat qiladi va bevosita milliy iqtisodiyotning sanoat tarmoqlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ammo bu soha uchun oily ta’lim dargohlarida yetuk mutaxassis kadrlarni tayyorlashimizda maktab poydevor vazifasini o‘taydi. Boshlang‘ich sinflardan boshlab o‘quvchilarda kartografik bilimlarni shakllantirishimiz kerak. Shundagina biz o‘z oldimizga qo‘ygan maqsadlarga erishamiz..

Hozirgi kunda geografiya darslarida kuzatish, taqqoslah, tahli qilish metodlaridan keng foydalanilib kelinmoqda Men darslarimda kartografik metodlardan ko‘proq foydalanishga harakat qilaman.chunki bu metodlar o‘quvchi yoshlarning diqqatlilik, kuzatuvchanlik, eslab qolish qobiliyatlarini mustahkamlaydi.

Masalan, 6-sinf “Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi” kursining “Shimoliy Amerikaning iqlimi va ichki suvlari” mavzusi doirasida kartografik metodning kuzatish usulini “Mozaika” o‘yini orqali qo‘llayman.bun da o‘quvchi o‘quv atlasidan Shimoliy Amerika materigi tabiiy

xaritasi va iqlim xaritasini kuzatadi. Undan so‘ng o‘quvchilarga oq qog‘ozga faqat darajalar orqali meridian va parallel chiziqlar tushirilgan tasvir tarqatiladi va uning yonida materiklar iqlimi tasvirlangan xarita bo‘laklari o‘quvchilarga berib chiqiladi. O‘quvchilar mavzuga tegishli bo‘lgan xarita bo‘laklarini olib parallel va meridianlar darajalariga to‘g‘ri moslashtirib joylashtirishlari kerak bo‘ladi. Bunda o‘quvchining xaritani aniq ko‘ra olish qobiliyati shakllanadi, aniqlilik va kuzatuvchanlik qobiliyati esa rivojlanadi. Hattoki bu usulni dars ishlanmalarda yangi mavzuni tushuntirish, mustahkamlash bosqichida qo‘llash mumkin. Bu metodda mavzuning asosiy tushunchalari xaritada ranglar , raqamlar orqali yoritiladi. Bu metod “Tahlil qilish” metodi bilan birga amalga oshirilsa, ya’ni Shimoliy Amerikaning tabiiy xaritasi va iqlim xaritasi tahlil qilinishi natijasida Shimoliy Amerikaning hududi bo‘ylab qanday iqlim shakllanganini va iqlimni hosil qiluvchi omillar geografik o‘rin , relyef, havo massalarining o‘rni qanday ekanligini ko‘rishi va tasavvur qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Берлянд А.М . Карта- второй язык географии (Очерки о картографии). Книга для учителя .- Москва: Просвещение,1985
2. Asomov M., Mirzaliyev T. Topografiya asoslari va kartografiya.- T.: “O‘qituvchi” , 1985
3. Mirzaliyev T. Kartografiya, - T. :»Universitet», 2002
4. Egamberdiyev A. Kartografiya, - T. :2000

GEOGRAFIYA SABAQLARÍNDÁ OQÍTÍW METODLARÍN TAÑLAW TEXNOLOGIYASÍ

Seytrzaeva Zibayxan Kuanishbaevna
Qanlıkól rayoni 21-sanli mekteptiń geografiya páni oqıtıwshısı
Telefon:+998 (90) 595 52 86

Annotaciya: Oqıtıw metodın tańlaǵanda oqıwshılardıń biliw qábiletin esapqa alıw printsipi baslı orın tutadı.

Gilt sózler: tawlar, toǵaylar, gúller, kóller, dáryalar, kartalar kosmos, topıraqtıń ónimdarlıǵı, ıǵallıq, puwlanıw, intensiv hám ekstensiv xojalıq, taw jınıslarınıń qattılıǵı, suwdıń duzlılıǵı xojalıq, taw jınıslarınıń qattılıǵı, suwdıń duzlılıǵı, temperaturası samal, jawınlar, suw eroziyası, súriletuǵın jerler, jer silkiniwler, óndiris protsessleri, migratsiya, urbanizatsiya.

Geografiya sabaqlarında oqıtıw metodların tańlaw júdá zárúr wazıypalardan biri esaplanadı. Eger metod natuwrı tańlangan bolsa, oqıtıwshı hám oqıwshınıń birgeliktegi iskerligi nátiyjesiz bolıp qaladı. Sonıń ushın oqıtıw metodların tańlaw belgili bir printsip tiykarında alıp barılıwı zárúr. Olar tómendegilerden ibarat.

«Tańlangan metod» ótiletuǵın temanıń mazmunına sáykes keliwi kerek. Bul metodtıń nátiyjeliliginiń birinshi shárti esaplanadı. Kóbinese bir túrdegi mazmunǵı iye sabaq ótiwde bir metodtı qollanıw kóp jaǵdaylarda nátiyje bermeydi. Sonıń ushın oqıtıwshılar hám oqıwshılardıń iskerligine sáykes keletuǵın metodlardı tańlaw kerek. Bunda oqıwshılardıń biliw imkaniyatları, olar ámelge asıratuǵın iskerliktiń quramalılıǵı, waqtı, geografiya kabinetinde zárúr dereklerdiń bar yaki joqlıǵı metod túrin anıqlap beredi.

Oqıtıw metodın tańlaǵanda oqıwshılardıń biliw qábiletin esapqa alıw printsipi baslı orın tutup, bunda tómendegilerge itibar beriledi:

Oqıw temasınıń quramalılıǵı;

- teoriyalıq bilimler kólemi;

- klass oqıwshıları dárejesi;

- oqıwshılardıń óz betinshe jumısların orınlaw qábileti;

Geografiya biliminiń ózgesheliklerin esapqa alıw printsipi; Geografiyalıq bilim beriwdiń ózgesheliklerine qarap tómendegi túrlerge bólinedi.

- geografiyalıq qubılıslardıń sırtqı kórinisi haqqındaǵı bilimler. Bul bilimler oqıwshılarda úyrenilip atırǵan waqıyalar haqqındaǵı elesletiwlerdi qalıplestiredi: Máselen: tawlar, toǵaylar, gúller, kóller, dáryalar, kartalar h t.b.

- geografiyalıq qubılıslar, kosmos keńisligi haqqındaǵı bilimler; - geografiyalıq qubılıslardıń elementleri haqqındaǵı bilim. Bunday bilimge topıraqtıń ónimdarlıǵı, ıǵallıq, puwlanıw, intensiv hám ekstensiv xojalıq, taw jınıslarınıń qattılıǵı, suwdıń duzlılıǵı xojalıq, taw jınıslarınıń qattılıǵı, suwdıń duzlılıǵı, temperaturası hám t.b.

- geografiyalıq protsessler haqqında bilim. Buǵan samal, jawınlar, suw eroziyası, súriletuǵın jerler, jer silkiniwler, óndiris protsessleri, migratsiya, urbanizatsiya, hám t. b. protsessler kiredi;

- geografiyalıq ortalıq hám qubılıslardıń dúzilisi haqqındaǵı bilim. Buǵan jer qabatınıń dúzilisi, jerdiń ishki dúzilisi, awıl xojalıǵınıń dúzilisi, topıraqtıń dúzilisi, xalıq xojalıǵınıń dúzilisi, h.t.b.

- geografiyalıq qubılıslar arasındaǵı baylanıslar haqqındaǵı bilim, máselen, sebep hám aqıbetler, sutkalıq, kosmoslıq, funktsional baylanıslar. Bulardıń hár biri óz aldına oqıtıw metodların qollanıwdı talap etedi. Qollanılauǵın metodlar tómendegi talaplarǵa juwap beriwı tiyis:

a) metodtıń tárbiyalıq áhmiyeti oqıwshılardıń rawajlanıwına, qızıǵıwshılıǵına tásir kórsetiwı kerek;

b) tańlangan metod ilimiy jaqtan qanshelli tiykarlangan bolsa, sonshellı anıq bolıwı kerek;

v) metod ǵalabalıq bolıwı kerek;

g) metod nátiyjeli bolıp oqıw materialların bekkem iyelewge baǵdarlangan bolıwı zárúr.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Gaypova R.T. Jergilikli materiallar sabaq nátiyjeligin támiyenlewshi kórgizbelilik sıpatında. Nókis 1996 j.

2. Gaypova R.T. Tabiiy geografiyanıń baslangısh kursında mámleketlik tálim standartların ámelge asırıwda jergilikli kórgizbeliliktiń roli. Nókis 1996 j.

GEOGRAFIYA DARSLARINI YANGICHA YO‘NALISHLAR ASOSIDA TASHKIL QILISH

Shodmonova Nigora Nurdinxojayevna
Namangan viloyati Uychi tumani
20-son umumta’lim maktabi geografiya fani o‘qituvchisi
Tel: +998939421203

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim sifatini oshirishda o‘qituvchilar tomonidan yangicha g‘oya va metodlarning dars jarayonida qo‘llanishi, o‘qituvchilarga dars jarayonini yangicha texnikalar va yangi ma’lumotlar asosida tashkil qilishda zarur tushunchalar berilgan. Shu bilan bir qatorda ekologik muammolar va ularga yechimlar ham ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, multimedia, darslik, AKT, interaktiv o‘yinlar, ekologiya, toza hudud, zamonaviy texnologiyalar,

Ta’lim va tarbiya masalasi barcha davrlarda eng dolzarb, ertangi taqdirimizni hal qiluvchi vazifalardan biri bo‘lib kelgan. Chunki, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan yuqori malakali, yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlash bevosita ta’lim tizimining rivojiga bog‘liq. Shu bois, vataniga, xalqiga sadoqatli, mustaqil fikrlaydigan ijodkor shaxsni voyaga yetkazish bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Shuning uchun umumiy o‘rta ta’lim tizimida yetakchi o‘quv fanlaridan hisoblangan geografiya fanining maqsadi, mazmuni va o‘qitish usullarini takomillashtirish zarurati, shu soha mutaxassislari va mutasaddilari zimmasiga katta ma’suliyat yuklaydi.

Ertamiz yoshlari bilimli, kasb-hunarli, ma’naviyatli, har tamonlama yetuk, intellektual salohiyatga ega yoshlar bo‘lib ulg‘ayishlari uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Maktabgacha ta’lim, umumta’lim, oliy va o‘rta maxsus ta’lim borasidagi o‘zgarish va yangiliklar har bir pedagogni ruhlantirdi.

Ta’lim sifatini oshirishda milliy va jahon tajribalaridan foydalanish ko‘proq va kengroq natija berishini bugun zamonning o‘zi isbotlab berdi. Dunyo miqiyosidagi ko‘rik-tanlovlarda kuchli bilim bilan birga, mukammal tajriba ham talab etiladi. Har bir soha, fan bo‘yicha yetuk kadrlarni tayyorlash orqali ta’lim sifatini yanada oshirish mumkin. Umumta’lim maktablarida tabiiy fanlarning o‘qitilishida yangicha metodlar va usullardan foydalanish o‘z samarasini bermoqda. Chunki, axborot texnologiyalari rivojlangan XXI asrda informatsiya soniyada qo‘limizga yetib kelmoqda. Bugun yerning u burchagida yangi orol yoki davlat paydo bo‘lganini bilish uchun yillar sanashning hojati yo‘q. Texnologiyalar shu darajada rivojlanganki, hatto dunyo mo‘jizalarini onlayn tarzda tomosha qila olamiz. O‘shib kelayotgan yosh avlod esa bu o‘zgarishlarni ikki karra tezroq qabul qiladi. Shunday ekan, darsni AKT va zamonaviy texnologiyalar, dunyoning eng so‘nggi yangiliklari bilan boyitish orqali XXI asr yoshlarini qiziqtirish mumkin. Sababi, uzundan uzun ma’ruzalar-u , varaq to‘ldirib takrorlashlar, zamonaviy qilib aytganda “moda”dan qoldi.

Geografiya faniga to‘xtalsak, bu fan o‘quvchilarni birinchi galda xaritalar bilan ishlash, yer yuzi davlatlari haqida batafsil ma’lumotlarga ega bo‘lishlari, insoniyatning global muammolari bo‘lgan ekologik muammolarga bo‘lgan e’tiborni oshirish, tabiat in’omlaridan tejab-tergab foydalanishga o‘rgatishni o‘z oldiga maqsad qilgan. Jak Iv Kusto aytganidek: “Biz yerni otabobolardan merosga olgan emasmiz, biz uni kelgusi avloddan qarzga olganmiz.”Darhaqiqat, biz juda ko‘p deb o‘ylagan Orol ham tugab bermoqda, ba’zi boyliklarimizning esa topishni iloji yo‘q. Ertaga bizdan qoladiganlarni kutayotganlar bizning avlodlarimiz.

Yoshlarning bilim salohiyatini oshirishda darsliklarda har bir mavzu oxirida amaliy ishlar (yechim topilgan biron bir ishning namunasi bilan), testlar, yozuvsiz xaritalardan topshiriqlar, bilts savollar berilib borilsa, o‘quvchining darsga bo‘lgan qizig‘ishi yanada ortadi. Albatta, fanni bolalarga tushunarli va aniq qilib yetkazishda yuqorida aytib o‘tilganidek, har bir darsda yangi innovatsion metodlar (aqliy hujum, klaster, moychechak) yoki aqlni charxlovchi krosword, chaynvordlardan, multimedia va video ko‘rsatuvlardan imkon boricha ko‘proq foydalanish kerak. Bu o‘quvchida fikr rang-barangligini shakllantiradi. Mavzular orasida o‘quvchilar bilishi zarur bo‘lgan mavzu deb ekologiya mavzusini aytishim mumkin. Chunki inson toza havodan nafas olib, ruhan, ma’nan va jismonan sog‘lom bo‘lsa, hayotga nisbatan qiziqishi ortadi.

Geografiyada darslarni tashkil qilish jarayonini qiziqarli va o'quvchiga tushunarli qilib o'tkazishda quyidagi sxemani tanlash mumkin: davomat; dunyo xabarlari; o'tilgan mavzuni mustahkamlash (metodlar orqali); yangi mavzu haqida qisqacha tushuncha; mavzu yuzasidan yangi ma'lumotlar; yangi mavzu bayoni; mavzuga doir videorolik va interaktiv o'yinlar; mavzuni mustahkamlash; guruhlarini baholash; baholash uyga topshiriq berish.

O'quvchilarni noqulay vaziyatga qo'ymaslik uchun savollarni quyidagicha berish zarur: 1. Savolni avval butun sinfga berish. 2. O'quvchilarga savolni o'ylab olish uchun fursat berish. 3. Agar kimdir javob berish istagini bildirsa, uni rag'batlantirish, davom ettirish yoki qo'shimcha qilishni so'rash. 4. Agar yetarlicha vaqt o'tsada, sinf jim o'tirsa, o'quvchilarning sizga uzatayotgan noverbal belgilari (nigoh yo'nalishi, tananing oldinga engashishi)ga e'tibor berish va biror kishiga shaxsan murojaat qilish kerak. 5. Agar hech qanday belgilar sezilmasa, savolni sharhlashingizga ehtiyoj bor – yo'qligini sinfdan so'rang. 6. Yaxshi savol berilgani uchun maqtashni oshirib yubormang.

Dars jarayonida asosan, o'quvchining shaxsiy fikriga ko'proq quloq tutish kerak. Chunki, mustaqil fikr bildirish orqali, u o'z tushunchalarini ifodalaydi.

Ustoz-shogird an'anasiga amal qilgan holda qo'shimcha mashg'ulotlar orqali, o'tilganlarni mustahkamlab turish lozim.

Har bir pedagog o'zi ta'lim berayotgan o'quvchida jamiyatning ertanggi kunini ko'radi. Bu degani jamiyatning ertanggi hayotini ustozlar, pedagoglar belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Kenjabayev Axborot kommunikatsiya texnologiyalari.
2. Kompetensiyaviy yondashuvga bag'ishlangan ma'ruzalar to'plami.
3. Maktabda Geografiya jurnali.
4. www.uzedu.uz

ОКЕАН ТАБИАТИ ВА БОЙЛИКЛАРИДАН FOYDALANISH HAMDA MUHOFAZA QILISH

*Namangan viloyati Chortoq tumani
27- maktabning geografiya fani o'qituvchisi
Sulaymanov Nurmirza Abdurahimovich*

Annotatsiya: Dunyo okeani tabiiy boyliklarning xazinasini hisoblanadi. Bu boyliklar biologik, kimyoviy, ma'danli va yoqilg'i-energetikaresurslaridan iborat. Hozir biologik resurslarning 2 % idangina foydalanilmoqda. Lekin bu dunyoda iste'mol qilinadigan oqsil moddalarning 20 % ini tashkil etadi.

Kalit so'zlar: Savdo-iqtisodiy, litosfera, osh tuzi, brom, magniy, oltingugurt, dengiz port-shaharlari, muhofaza qilish, dunyo okeani boyliklari

Dunyo okeani Yer sharining 361 mln kv km maydonini egallaydi. Suv Yer yuzasining Shimoliy yarimsharda 61 % ini, Janubiy yarimsharda 81 % ini qoplagan. Yer Shimoliy, Janubiy, G'arbiy va Sharqiy yarimsharlarga ajratilishidan tashqari, yana okeanlar yarimshari va materiklar yarimshariga ham bo'linadi. Okeanlar yarimsharida Yer yuzining 90,5 % qismini suv qoplagan.

Dunyo okeani tubi yirik litosfera plitalaridan tashkil topgan. Lekin ular materiklar bilan birga yaxlit litosfera plitalarini tashkil etganligi uchun materiklar nomi bilan ataladi. Faqat Tinch okean tubi mustaqil litosfera plitasi tariqasida ajratiladi. Dunyo okeani Yerning barcha qobiqlari bilan muntazam o'zaro aloqada bo'lib, sayyoramiz tabiatiga kuchli ta'sir etib turadi. Dunyo okeanining atmosfera, litosfera, biosfera bilan doimiy o'zaro ta'siri natijasida „okean//atmosfera//quruqlik“ tizimi tarkib topgan. Bu tizimda modda va energiya almashinuvi kuzatiladi. Tizimdagi moddalarning harakatini ta'minlaydigan qudratli kuch quyosh energiyasidir. Dunyo okeani Yer yuzasiga Quyoshdan kelayotgan issiqlikning 70 % ini yutadi. Natijada okean issiqlik „akkumulatori“ga aylanadi va atmosferani ilitib turadi, bug' holatidagi namlik bilan ta'minlaydi, quruqlikka va barcha suv havzalariga yog'in beradi. Dunyo okeanidagi suvning harakati oqimlar, qalqishlar va to'liqlar kabi ko'rinishda namoyon bo'ladi. Katta hajmdagi okean suvlarining uzoq masofalarga yo'nalgan gorizontalar harakati okean oqimlari deb ataladi. Bir tomonga esadigan shamollar ta'sirida okean suvining 1 500 m gacha qalinlikdagi yuza qatlami harakatlanadi.

Okean suvlaridan yiliga treska, seld, skumbriya baliqlari ko'plab ovlanadi. Okean tubidan osh tuzi, brom, magniy, oltingugurt, aluminiy, mis, uran, kumush, oltin olinadi. Dunyo okeanida neft va gaz eng ko'p Fors ko'rfazidan, shuningdek, Venesuela qirg'oqlaridan, Shimoliy dengizdan, Meksika qo'ltig'idan qazib olinadi.

Dunyo okeani eng muhim va arzon dengiz transporti yo'li vazifasini bajaradi. Savdo-iqtisodiy aloqalar doirasidagi mahsulot tashishning 60 % dan ortig'i dengiz transporti orqali bajariladi. Dunyo xo'jaligining rivojlanishi, xalqaro mehnat taqsimotining yuzaga kelishi, savdo-sotiqning rivojlanishi dengiz transporti tufaylidir. Hozir Dunyo okeani sohillarida 2 700 dan ortiq dengiz port-shaharlari mavjud. Dengiz transportida tashiladigan asosiy yuk neft va neft mahsulotlariga to'g'ri keladi. Ba'zan bu mahsulotlarni tashiydigan maxsus kema — tankerlar halokatga uchrab, sohil tabiatiga, dengiz organizmlariga katta talafot keltirmoqda.

Dengiz turizmi ham okean resurslaridan foydalanishning bir sohasi sifatida tobora rivojlanmoqda.

Dunyo okeanini muhofaza qilish milliy, regional va xalqaro ko'lamda amalga oshiriladigan tadbir. Dunyo okeanini tadqiq etish va foydalanish hamda muhofaza qilish maqsadida ko'plab xalqaro tashkilotlar tuzilgan. Xalqaro dengiz qo'mitasi, Davlatlararo okeanografik komissiya (UNESCO qoshida) va boshqalar Dunyo okeani boyliklaridan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish, ularni muhofaza qilish, tiklash va ekologik sharoitini yaxshilash borasida ibratli faoliyat ko'rsatmoqda.

FOYDALANLAGAN ADABIYOTLAR

1. Voronkov A. A. Obshaya ekologiya Moskva. 2005 y
2. D. Yormatova. Sanoat ekologiyasi. Toshkent. 2008 y
3. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi. T., 2005
4. Geografiya// umumiy o'rta ta'lim maktab darsliklari

GEOGRAFIYA DARSLARIDA MAKET, KO'RGAZMALI QUROLLAR YORDAMIDA O'QUVCHILARNI DUNYOQARASHINI KENGAYTIRISH

Yoqubov Qudrat Quvondiqovich
Xorazm viloyati Xiva tumani
1-maktab geografiya fani o'qituvchisi
Tel:+998(99) 671 06 42

Annotatsiya: Ushbu tezisda – yer sharidagi tabiiy jarayonlar ta'sirida paydo bo'lgan relyef va inson qo'li bilan yaratilgan barcha narsalarni yoshlarning tasavvurida paydo bo'lishi, ongini shakllantirish, dunyoqarashini kengaytirishga qaratilgan maket ko'rgazmali qurilmalari yordamida chora-tadbirlar yo'lga qo'yish nazarda tutilgan

Kalit so'zlar: Magistral yo'l bekatlari, Temir yo'l vokzali, Aeroportlar, Bank, Soliq inspeksiyasi, Elektr ta'minoti, Tabiiy gaz ta'minoti, Bino va inshootlar, suv omborlari.

Kelajak poydevori, jahonga yuz tutgan O'zbekistonimiz kundan kunga rivojlanib, yuksalib bormoqda. Albatta, bundan Vatanimizning ravnaqiga yosh avlodning qo'shgan hissasi katta. Bugungi kun yoshlari o'z hayotini qadrlay olishi uchun bizni o'rab turgan butun borliqni ongida va tasavvurida paydo bo'lishini anglatish, dunyoqarashini kengaytirishi uchun o'z hududini, davlatini va ona diyorini, tabiatini, tabiiy boyliklarini, tarixiy, me'moriy boyliklarini, tog'lar, daryolar, qazilma konlar, katta shaharlarni, zavod va fabrikalarni, qayerda va qanday ko'rinishda joylashganligini bilib olishi lozim.

Katta magistral yo'llar, temiryo'llar yo'nalishlari qaysi hududlardan o'tganligini, qo'shni davlatlar, aloqa yo'llari aks ettirilgan viloyat, davlat va materiklarning katta maketlarini o'quvchilarga ko'rsatish uchun maktablar hovlisida, madaniyat va dam olish markazlarida oromgohlarda tashabbuskorlik ko'rsatish lozim. Bu nafaqat, yoshlarning ongini balki bilim va tafakkur saviyasining kengayishini, yashayotgan Vatani yaxshi bilishi va ajdodlarimizdan qolgan buyuk merosimizga bo'lgan mehr hissini uyg'otadi.

Biz bilamizki 6-sinf geografiya kitobida materiklar va okeanlar mavzularini tushuntirish davomida relyef xaritalarida tog'lar jigarrang bilan bo'yaladi va past tekisliklar yashil rang bilan bo'yaladi. Ammo ayrim o'quvchilar esa umuman past tekisliklar yashil rangda tog'lar jigarrangda deb o'ylashadi. Ayrim o'quvchilar esa umuman past tekisliklar tog'lar joylashgan o'rnini esidan chiqarib yuboradi. Demak o'quvchilarga qaysi joylar tog', qaysi joylar past tekislik, qumlik yoki okean osti botiqlari anglatish uchun ushbu maketlardan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

7-sinfda O'rta Osiyo va O'zbekiston relyefli maketidan, bu maketlardan 8-sinf iqtisodiy va ijtimoiy geografiya fanidan qazilma boylik konlari va transport yo'nalishlari, 9-sinfda shu joylarda joylashgan davlatlarni aytib o'tilsa o'quvchi ongida ko'nikma paydo bo'ladi. Demak o'quvchilarning dunyoqarashi kengayadi, qiziqishi ortadi. Ularning tasavvurini, fantaziyasini shakllanishiga yordam bera olamiz. Shuning uchun umumiy o'rta ta'lim muassasalarida relyefli maketchalar bo'lsa, vaqtdan yutishga imkon bo'ladi.

Bunday maketlar mutasaddi tashkilotlar, qo'shnichilik markazlari, milliy xavfsizlik idora tashkilotlari, O't o'chirish yong'in xavfsizligi idoralari, Tez yordam punktlari, qo'shni davlatlar bilan bog'lovchi aloqa magistral yo'l bekatlari, Temir yo'l vokzallari, Aeroportlar oldiga o'rnatish juda muhim hisoblanadi.

Qolaversa, davlatning moliyaviy pul mablag'lari vazifasi bilan shug'ullanuvchi Bank, Soliq inspeksiyasi, Elektr ta'minoti, Tabiiy gaz taminoti, Ichimlik suv kammunal xo'jaligi, Bino va inshootlar, suv omborlari, qurilish sa'noati uchun ham muhim hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bunda bizning kelgusi hayotimizda islohotlarni amalga oshirishga intilish o'z o'zidan paydo bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet resurslari:

1. I.A.Karimovning Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. „ O‘zbekiston ” 2015
2. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. „Sharq ” 1997
3. Umumiy o‘rta ta’lim davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi. „Talim taraqqiyoti”
4. [http:// uzedu.uz/](http://uzedu.uz/)

ТАХТАКӨПИР РАЙОНЫ ЭТНОТОПОНИМЛЕРИ

Серикбаева Ақмарал
Қарақалпақ мамлекетлик университети

Резюме. Бул мақалада Тахтакөпир райони топонимиясында ушырасатуғын этнотопонимлер ҳаққында сөз етилед

Таяныш сөзлер: топоним, этноним, этнотопоним, гидроним, ойконим.

Географиялық атамлардың пайда болыу тарийхын изертлеу бизге көп нәрселерди анықлауға жәрдем беред

Бизге белгиле, географиялық атамалардың (топонимлердин) пайда болыуы хәм өзгериуи халықтың тарийхы менен тиккелей байланыслы хәм олар халықтың турмысында жүз берген уақыя хәм қубылыслардың атамасы сыпатында сақланып қалған.

Хәзирги уақытта қарақалпақ топонимикасы алдына гәрезсизлик дәуириниң топонимикалық сиясаты тийкарында жаңаша изертлеулерди пайда етиу уазыйпасы қойылмақта. Мине усындай уазыйпалардың қатарына топонимлерди социалингвистикалық, этнолингвистикалық көзқарастан изертлеу киреди.

Қарақалпақстан топонимиясының өзине тән өзгешеликлерин билиу ушын республикамыздың барлық аймақлары материалларын жыйнау хәм оларды изертлеу керек болады. Сонлықтан да, өзиниң бай топонимикалық материалларына ийе болған Тахтакөпи райони топонимлерин хәр тәрәплеме изертлеу, сөзсиз, хәм теориялық, хәм әмелий әхмийетке ийе.

Тахтакөпир райони топонимиясының характерли өзгелешиклеринен бири сол, онда этнотопонимлердин, яғный хәр түрли халық, урыу хәм қәуим атлары менен аталған топонимлердин кең тарқалғанлығы болып табылады. Район халқының көпшилиқ бөлегин қарақалпақлар менен қазақлар курайды. Сол себепли Тахтакөпир райони топонимлериниң белгиле бир топарын усы еки халықтың урыу-қәуимлери атлары тийкарында жасалған топонимлер курайды. Олар район аймағындағы аўыл, жап хәм басқа да географиялық объектилердин атамаларында сақланып қалған. Сонлықтан Тахтакөпир райони этнотопонимлерин еки топарға бөлип үйрениуге болады: 1. Қарақалпақ урыулары атларынан жасалған топонимлер хәм 2. Қазақ урыулары атларынан пайда болған топонимлер.

1. Қарақалпақ урыу-қәуимлери бурынғы уақытлары өзлериниң жасау орынларына ийе болған. Хәзирги уақытта да олардың жасау аймақлары бир қанша сақланған. Тахтакөпир районында қарақалпақлардың, тийкарынан, мүйтен, қыпшақ, қарамойын, қанлы, бессары, ырғақлы, анна, шөмишли, шалжууыт хәм кепе урыуларының уәкиллери жасайды. Сонлықтан да, бул урыулардың атларынан пайда болған аўыл атлары көплек ушырасады: Анна аўылы, Бессары аўылы, Кепе аўылы, Қанлы аўылы, Қарамойын аўылы, Қыпшақ аўылы, Мүйтен аўылы, Шөмишли аўылы, Шалжууыт аўылы, Ырғақлы аўылы.

2. Тахтакөпир райони топонимлериниң курамында қазақ урыулары атлары тийкарында жасалған топонимлерде ушырасады. Бул факт қарақалпақ халқының қазақлар менен жүдә ертеден басланған тарийхий қатнасы менен сыпатланады [7].

Тахтакөпир районындағы қазақлардың көпшилиқ бөлеги Мүлик хәм Төртинши аўыл пуқаралар жыйыныларында жасайды. Сонлықтан бул аймақларда қазақ урыулары атларынан жасалған топонимлерди ушыратыуға болады. Мәселен, Қазақ аўылы, Шөмекей аўылы, Қарасақал аўылы, Жақайым аўылы, Хожа аўылы, Төлеңгит аўылы. Бундағы шөмекей, қарасақал, жақайым урыулары қазақлардың Киши жүз курамына киреди. Ал хожа хәм төлеңгит урыулары үш жүздин хеш бирине кирмейтуғын қазақ урыулары болып есапланады.

Соның менен бирге, Тахтакөпир райони аймағында басқа халықлардың атларынан пайда болған топонимлер де ушырасады: Орыссай, Орыскран, Қырғыз аўылы, Түркмен қырылған, Қазақ аўылы.

Солай етип, Тахтакөпир райони топонимиясының пайда болыуы хәм рауажланыуы

усы аймақта жасайтуғын халықтың узақ тарийхый өтмиши, социаллық, экономикалық, мәдений-руўхый турмысы менен тиккелей байланыслы болып, ол тарийх, география, этнография, мәденият тарийхы ушын баҳалы материаллар бере алады.

Жергиликли халықтың этникалық қурамын көрсетиўши атамалар – этнонимлер жәмийеттиң раўажланыўы нәтийжесинде жоқ болып баратырған болса да, елатлы пунктлердиң арнаўлы атамасы сыпатында топонимикалық лексиконда сақланып қалады.

ӘДЕБИЯТЛАР

1. Ахунов Н. Этнотопонимы – важный исторический источник. // Из истории Средней Азии и Восточного Туркестана. XV-XIX вв. Тошкент, «Фан», 1987, 85-98 бетлер.
2. Әбдимуратов Қ. Неге усылай аталған? Нөкис, «Қарақалпақстан» 1965.
3. Әбдирахманов А. Қазақстан этнотопонимикасы. Алматы, «Ғылым», 1979.
4. Жданко Т.А. Очерки исторической этнографии каракалпаков. М.-Л. 1950.
5. Отажанова А. Хоразм этнотопонимлари. Тошкент, «Фан», 1997.
6. Суперанская А.В. Что такое топонимика. М. «Наука», 1985.
7. Шалекенов У. Казахи низовьев Амударьи. Ташкент, «Фан», 1966; Жүнісов Н. Халық тілінің жергілікті ерекшеліктері. Алматы, «Мектеп», 1981. Бекетов Б. Қарақалпақ қазақтарының тілі. Алматы, «Рауан», 1992.

GEOGRAFIYA RFANINI O'QITISHDA IQTISODIY GEOGRAFIYA BILIMLARINI SHAKLLANTIRISH

*Yusupova Muhayyo
Namangan viloyati Uychi tumani,
9-maktabining geografiya fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Geografiya ta'limida o'rganiladigan tabiiy va ijtimoiy hodisalar va tushunchalar, qonuniyatlarni o'quvchilarga tushunarli holda o'rta ta'lim maktablari darsliklarida sodda va aniq bayon etish, bunda asosiy e'tiborni o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini va o'quvchilarning bilim olish va o'quv materialini tushunish hamda puxta va mukammal o'zlashtirish imkoniyatiga e'tibor qaratishdan iborat. Maqolada geografiya darslarida o'quvchilarning iqtisodiy bilimlarini oshirish, fanlararo bog'liqlikda hayotiy amaliyotlardan foydalanish haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: geografiya, bilim va ko'nikma, iqtisodiy bilim, amaliy, xarita, atlas, viktorina, o'yin.

Maktab geografiya kurslari zinapoya kabi tuzilishka ega. Bunda ta'limlar asta-sekin pastki sinflardan, yuqori sinflarga tamon murakkablashib, boradi qaytalanishlarga yo'l qo'yilmaydi, lekin yangi ma'lumotlar ilgari o'tilgan ma'lumotlar asosida beriladi. Bu esa o'quvchilarning yangi ma'lumotlarni umuman darslikni yaxshi o'zlashtirishga imkon beradi. Iqtisodiy geografiya - turli mamlakat va regionlarda ishlab chiqarish kuchlarining joylashish xususiyatlari hamda hududiy iqtisodiy-ijtimoiy sistemalarning shakllanish qonuniyatlarini o'rgatadi. Geografiya ta'limida o'rganiladigan tabiiy va ijtimoiy hodisalar va tushunchalar, qonuniyatlarni o'quvchilarga tushunarli holda o'rta ta'lim maktablari darsliklarida sodda va aniq bayon etish, bunda asosiy e'tiborni o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini va o'quvchilarning bilim olish va o'quv materialini tushunish hamda puxta va mukammal o'zlashtirish imkoniyatiga e'tibor qaratishdan iborat.

Geografiyani bilish dunyoni har xilligi bilan kashf etishga yordam beradi. Ushbu qadimiy ilm-fan yordamida siz uydan yoki sinfdan chiqmasdan boshqa shahar va mamlakatlarga sayohat qilasiz. Ushbu fanni o'rganish Yer sayyorasi haqidagi bilimlarni shakllantirishga yordam beradi. O'quvchilarni darsga qiziqishlarini orttirish uchun yangi mavzuga munosabatni o'zgartirish kerak bo'ladi. Ularga geografiya nafaqat zerikarli xaritalar va ma'lum bir joyda minerallar miqdori to'g'risidagi ma'lumotlarning talqin qilinishi haqidagi fan, balki biz yashayotgan sayyorani, tabiiy-tarkibiy qismlarning tarqalishini va ularning kombinatsiyasini o'rganishi va bu fanni bilish davomida mamlakatlarning tabiiy boyliklari, kuchli xomashyo bazalari va ularning iqtisodiyotda tutgan o'rniga oid ma'lumotlar haqidagi fan ekanligini o'rgatish maqsadga muvofiq. Geografiya orqali o'quvchilar dunyoning xaritasini tasvirleydilar va bu orqali boshqa mamlakatlarga sayohat qilishlari mumkin. Mazkur fanni bilmay turib iqtisodiyot, siyosat, ekologiya bilan shug'ullanish mumkin emas va dars jarayonida o'qituvchi bolalarga ushbu fanning ahamiyati haqida aniq va to'liq ma'lumot yetkazishi lozim.

O'quvchilarga vaqtni to'g'ri taqsimlashni, samarali va tezroq o'rganish uchun vaqtni boshqarish qonunlarini o'rgatish, muhimlikni ahamiyatsizdan ajratishga o'rgatish o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Uy vazifasi berishda iqtisodiy atamalardan foydalanish, masalan: Qozoqistonning O'rta Osiyodagi iqtisodiy-geografik o'rni qanday?- degan savol berilsa, o'quvchi Qozoqistonning geografik joylashuvi, tabiiy boyliklari, aholisi, ishlab chiqarishga ixtisoslashuvi, iqtisodiy salohiyati bo'yicha ma'lumotlar to'playdi. Bu orqali esa o'quvchilarda ushbu davlatning iqtisodiyoti haqida bilim paydo bo'ladi va kelajakda iqtisodiy-geografik soha bo'yicha yetarli ko'nikmalarga ega bo'ladi.

O'quvchilarga atlasni o'rganing. Xaritalarda mamlakatlar va shaharlar haqida juda ko'p ma'lumotlar mavjud. Chizmati tabiiy qismidan tashqari, atlas iqtisodiy, siyosiy, iqlimiy, diniy va ijtimoiy qismlarni o'z ichiga oladi. Atlas tinchlik, aholi zichligi va o'rtacha daromad, hosildorlik, o'lim, sanoatning rivojlanishi kabi sohalarda turli dinlarning tarqalishi haqidagi ma'lumotlarni o'zida jamlagan bo'lib, o'quvchilar faqatgina matn bilan emas xaritada joylashuvi nuqtai nazaridan bilimlarga ega bo'ladilar va ularning visual xotiralari yaxshi rivojlanadi.

Dars jarayonida mavzuni tushunish uchun qiziqarli o'yin va jumboqlardan foydalanish

talabalarning qiziqishlarini oshiradi. Turli xildagi jumboqli iqtisodga oid viktorinalar ta'lim jarayonini qiziqarli qiladi. Geografiyadan viktorinalarni topish va ularni kompyuter yoki telefonga o'rnatib va darsdan bo'sh vaqtlarda o'quvchilar tomonidan foydalanishi vaqtni bekor sarflamasdan bilim olish jarayonini yaxshilaydi.

Xulosa qilsak, dars jarayonining samaradorligiga erishishda geografiya fanini iqtisodiy bilimlarni berish orqali boyitish o'quvchilarga kelajakda turli sohalarda faoliyat yuritishlariga zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. How to learn geography, EasyHow, 2012.
2. System of methodical preparation for future teachers of geography, 2011.

TADQIQOT.UZ
ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН

"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 18-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ

(25-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 30.07.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000